फुले-आंबेडकरी तत्वज्ञान

Phylosoply of Phule-Ambedkar

बहुजन हिताय बहुजन सुखाय मुल्याचा सम्यक अनुबंध

- डॉ. संदीप अ. बनसोडे

फुले आंबेडकरी तत्त्वज्ञान
(PHILOSOPHY OF PHULE : AMBEDKAR)
बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय, मूल्यांचा सम्यक अनुबंध

संपादक - **डॉ. संदीप अ. बनसोडे**

Publisher : **Dr. Sandeep A. Bansode**
Deepstambha, 110-B, Dwarkapuri,
Eknathnagar, Aurangabad. 431005

© Author's : Typeset At SK Graphics Printers
MIDC, Chikalthan,
Aurangabad.431006

Edition : 30 April 2022

ISBN No. : 978-93-5635-932-1

Cover Design : **Prathamesh D. Sable**
Mob.: 8483848827

Printed At : SK Graphics Printers
MIDC, Chikalthan,
Aurangabad.431006
Mob.: 8483848827

Main Distributor : **Dr. Sandeep A. Bansode**
Deepstambha, 110-B, Dwarkapuri,
Eknathnagar, Aurangabad. 431005

Price : 200/-

(या ग्रंथातील लेखकांच्या विचारांशी तसेच झालेल्या मुद्रण दोषाबद्दल संपादक / प्रकाशक सहमत असेलच असे नाही.)

ISBN :978-93-5635-932-1

: अनुक्रमणिका ::

प्रस्तावना	07
संपादकीय	11
महात्मा ज्योतिबा फुले यांचे कृषी विषयक धोरण प्रा. डॉ. युवराज गुंडू सुरवसे	13
महात्मा फुले यांचे स्त्री विषयक विचार व कार्य डॉ. गणेश तुकाराम मोकासरे	18
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व भारतीय लोकशाही डॉ. एस. एस. बिरंगणे	21
महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक विचार डॉ. संदिप शंकरराव देसाई	24
महात्मा फुले यांच्या 'तृतीय रत्न' नाटकातील वास्तव अंगद श्रीपती भुरे	29
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे दूरदृष्टी विचार डॉ. स्नेहल रा. खडांरे	32
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे भारतीय समाजशास्त्रातील योगदान प्रा. डॉ. संजय गंगाराम सुरेवाड	36
महात्मा जोतीराव फुले यांचे सामाजिक व धार्मिक कार्य प्रा.किशोर लक्ष्मण साळवे	41
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार निवेदिता नागनाथ सातपुते, डॉ. प्रा. ऋषिकेश कांबळे	45
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक चिंतन डॉ. साबळे पल्लवी भगवान	49
महात्मा फुले यांचे शिक्षणा संबंधी विचार प्रा. डॉ. सदाशिव हरिभाऊ सरकटे, उर्मिला नारायण क्षीरसागर	54
पत्रकार / संपादक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर अनुराधा नारायणराव बनसोडे	58
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि दलित साहित्य सिद्धार्थ बाबुराव नवतुरे	61
महात्मा जोतिबा फुले यांचे स्त्रीमुक्ती विषयक विचार पुष्पा गायकवाड	65
महात्मा फुले यांच्या 'तृतीय रत्न' या नाटकातील वास्तव सुनिल सदाशिवराव कांबळे, डॉ. संदीप अ. बनसोडे	70

ISBN :978-93-5635-932-1

5

महात्मा फुले यांच्या 'तृतीय रत्न' नाटकातील वास्तव

अंगद श्रीपती भुरे
दयानंद कला महाविद्यालय,लातूर.

महाराष्ट्रातील भारतीय सामाजिक कार्यकर्ते, विचारवंत, थोर समाजसुधारक आणि स्त्री शिक्षणाचे आद्य प्रणेते महात्मा ज्योतिराव फुले यांचा जन्म ११ एप्रिल १८२७ रोजी सातारा जिल्ह्यातील कटगुण या गावी झाला. ज्योतीबांच्या वडिलांचे नाव गोविंदराव आणि आईचे नाव चिमणाबाई होते. ज्योतिराव केवळ नऊ महिन्याचे होते, तेव्हा त्यांच्या आईचे निधन झाले. पुस्तकाला स्पर्श झाला तरी विटाळ झाला अशी त्या काळात समजूत होती, तरी गोविंदरावांनी ज्योतिबाला शाळेत घातले ज्योतिबा लहानपणापासून हुशार वृत्तीचे होते. बुद्धीने ते अतिशय तल्लख होते. म्हणूनच ग्रामची या प्रसिद्ध तत्त्ववेत्त्याने महात्मा फुले यांना 'सेंद्रिय बुद्धिवंत' असे संबोधले आहे. महात्मा फुले यांना गुरुजनाविषयी व वडीलधाऱ्याया माणसाविषयी फार आदर वाटत असे. शाळेतील शिस्तप्रिय, हुशार विद्यार्थी म्हणून ज्योतिबाचे नाव लौकिक होते.

ज्योतिबा फुले यांचा विवाह वयाच्या अवघ्या तेराव्या वर्षी सातारा जिल्ह्यातील नेवरे पाटील यांच्या मुलीशी सावित्रीशी झाला. स्वतः ज्योतिबा शिकत असताना त्यांनी सावित्रीला ही शिक्षण दिले आणि आणि खऱ्या अर्थाने इथूनच स्त्री शिक्षणाला सुरुवात झाली. येथूनच महात्मा फुले यांच्या समाजकार्याला सुरुवात झाली. समाजातल्या अनिष्ट प्रथा, समजुती, रूढी-परंपरा विरुद्ध लढा देण्यासाठी शिक्षण हे महत्त्वाचे आहे हे ओळखूनच त्यांनी स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार केला. बहुजन समाजाचे अज्ञान, दारिद्य आणि समाजात निर्माण झालेला जातिभेद पाहून त्यांनी ही सामाजिक परिस्थिती सुधारण्याचा निश्चय केला. आणि इ.स.१८४८साली पुण्यातील बुधवार पेठेतील भिडे यांच्या वाड्यात महाराष्ट्रातील मुलींची पहिली शाळा काढून तेथील शिक्षकांची जबाबदारी पत्नी सावित्रीवर सोपविली.

शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी महात्मा फुले म्हणतात,

" विद्येविना मती गेली ।
मतीविना नीती गेली ।
नीतीविना गती गेली ।
गतीविना वित्त गेले ।
वित्ताविना शूद्र खचले ।
इतके अनर्थ एका अविद्येने केले ।।"

शिक्षणाचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी महात्मा फुले यांनी लेखणी हाती घेतली. आणि इ.स.१८५५ साली त्यांनी 'तृतीय रत्न' नावाचे नाटक लिहिले. त्याच बरोबर त्यांनी 'छत्रपती शिवाजी राजे भोसले यांचा पोवाडा','ब्राह्मणांचे कसब', 'गुलामगिरी','शेतकऱ्यांचा आसूड', 'इशारा', 'अखंड' अशी साहित्य निर्मिती केली.बहुजन समाजाची मानसिकता बदलण्याचे थोर कार्य महात्मा फुले यांनी

ब्राह्मण जोशी सारख्या व्यक्ती स्वतःचे हित साधून घेतातच त्याच बरोबर आपल्या ईकाचे हित साधून घेतात, शूद्र समजले जाणारे लोक, त्यांच्यापासून दूर राहणारे हे जोशी ाकडूनच अन्नधान्य घेऊन, त्यांच्याकडूनच पैसा घेऊन, त्यांच्याकडूनच शारीरिक कष्ट करून आणि त्यांच्यासोबतच सोवळेओवळे करतात. ग्रहपीडा दूर व्हावि म्हणून ब्राह्मणाला जेवू णारा जोशी, ज्यांनी जेवणासाठी धान्य दिले, पैसा दिला,सर्पण दिले, ओझी वाहून साहित्य घरी न दिले त्याच भोळ्या अज्ञान पती-पत्नीला जोशी दुरूनच प्रसाद म्हणून थोडे अन्न खाण्यासाठी आणि देवळात बामणाला दक्षणा देण्यासाठी सांगतो आणि तेथेच त्यांच्या आशीर्वादरूपाने ग्रह निघून जाईल याचे खोटे आश्वासन देतो. नाटकात आलेले दुसरे पात्र म्हणजे विदूषक हे नपणात फसल्या जाणाऱ्या पती-पत्नीला वास्तवतेची जाणीव करून देण्याचे कार्य करते. बरोबर नाटकातील पाद्री हा अशिक्षित पती-पत्नीला ईश्वर दगडात नसतो तर तो माणसातच तो याची जाणीव करून ब्राह्मण जोशाच्या कुटील पणाचे वास्तव समोर आणून देतो.आणि णाचे महत्त्व पटवून रात्रीच्या शाळेत शिक्षण घेण्यासाठी प्रेरित करतो.

महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी तृतीय रत्न या नाटकातून कमी पात्र घेऊन समाजातले व्यापक आणि समस्याचे निराकरण करण्याचे कार्य केले आहे. अज्ञानपणा, भोळेपणा आणि सुज्ञान क्तींच्या वृत्ती-प्रवृत्ती चे वर्णन त्यांनी नाटकात थोड्याच पात्रातून वास्तव पणे रेखाटलेले आहेत. ह्मण जोशी त्याची पत्नी व भाऊ दामू या व्यक्तिरेखा तून फसवणूक करणाऱ्या वृत्तीचे वर्णन केले हे. तर गरोदर असलेली बाई तिचा कष्ट करणारा नवरा आपल्या मुलावर ग्रहदोष होईल या भीतीने ज्ञानपणातून, भोळेपणातून सावकाराचे ऋण काढून ग्रह दोष दूर केला जावा म्हणून ब्राह्मण जोशी च्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून जगत असलेले व्यक्तीपात्र आहेत, तर विदूषक आणि पाद्री हे ज्ञाननिष्ठ, तर्कनिष्ठ,वस्तूनिष्ठपणे, वास्तव काय असते, ग्रहदोष काय आहे, देव दगडात असतो ? देव सर्वांचा असतो, तर तो काही व्यक्तींच्या पाठीमागे ग्रहदोष म्हणून का लागतो, याची माहिती त्यक्ष रूपाने देताना दिसतात.

रांश :

तृतीय रत्न नाटक शिक्षणाचे महत्त्व सांगणारे नाटक आहे.अज्ञान, भोळेपणा व अशिक्षित सणाऱ्या व्यक्तीची फसवणूक कशी होते व त्यामुळे अनेक प्रश्नांना सामोरे जावे लागते याची णीव महात्मा फुले यांनी नाटकातून करून दिली आहे. ग्रहदोष, ग्रहपीडा, ईश्वराचा प्रकोप ह्या वळ मानवी विचारातून निर्माण झालेल्या स्वार्थीपणाच्या गोष्टी आहेत. ईश्वर हा एकच असतो णि तो सर्वांचे हीत साधत असेल तर मग शोषित, पीडित, अशिक्षित, अज्ञान असलेल्या कांच्याच मागे ग्रहदोष का निर्माण करतो हा विचार करण्यासाठी प्रेरणा देणारे हे नाटक आहे.

" कुविचाराचा करण्यासाठी नाश
मनी घ्यावा शिक्षणाचा ध्यास,
जिथे वाहते अज्ञानरूपी वारे
तिथे निर्माण होतात ग्रहदोष सारे.

दर्भ सूची :

) श्री धनंजय किर व इतर (संपा.) महात्मा फुले समग्र वाङ्मय,
हाराष्ट्र साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई
) ज्योतिराव गोविंद फुले, तृतीय रत्न, शब्दालय प्रकाशन,श्रीरामपूर.

ज्योतिराव फुले यांना अन्यायाची परंपरा किती तीव्रतेने जाणवली असेल याचा आपण तर्क करू शकतो. म्हणून ज्योतिराव फुले यांनी एका अविद्येमुळे कोणते अनर्थ झाले, त्यावर बोट ठेवले. तेव्हा त्यांच्या डोळ्यासमोरची अविद्या ही ऋग्वेद वाचायला मिळावे यासाठी नव्हती. त्यांच्या डोळ्यासमोरची अविद्या पुराणग्रंथातून संस्कृत भाषेचे ज्ञान घेण्याचा हक्क मिळावा यासाठी नव्हती, तर पाश्चात्त्यांनी आमच्यापर्यंत आणलेले जे शिक्षण ऐहिक जीवनातील आहे तर मग यात इतिहास, भूगोल, गणित, विज्ञान, हे शिकण्याचा अधिकार असावा आणि तो जर मिळत नसेल, तर या बहुजन समाजाचा कधी उद्धारच होणार नाही, असा टाहो ज्योतिराव फुले यांनी फोडला, आणि त्याचा परिणाम असा झाला की, ज्योतिराव फुले यांच्या मागे फार मोठा बहुजन वर्ग उभा राहिला; आणि तो क्रियाशील झाला. पण तो फार मोठ्या प्रमाणात शिक्षित नव्हता. बाबासाहेब त्यांच्यानंतर आले आणि हे आधुनिक शिक्षण घेता घेता इतक्या उच्च पदापर्यंत गेले की, शिक्षणाचे महत्त्व त्यांना कळले म्हणून फुले-आंबेडकर हा आमच्या जीवनातला द्वंद्वसमास आहे. फुले टाळून आंबेडकरांचा विचार होऊ शकत नाही, तसेच आंबेडकर वजा करून फुले आम्हाला नीट कळणार नाहीत.

ISBN 978-93-5635-932-1
9 789356 359321

– दत्ता भगत

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची पत्रकारिता

संपादक

डॉ. संभाजी पाटील

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची पत्रकारिता (संपादित)

Dr. Babasaheb Aambedkar Yanchi Patrakarita (Ed.)

संपादक :

डॉ. संभाजी पाटील

संपादक मंडळ :

डॉ. गोविंद उफाडे, प्रा. बापूसाहेब जवळेकर

डॉ. शिवराज काचे, डॉ. विजयकुमार करजकर

ISBN 978-93-5240-198-7

अरुणा प्रकाशन

१०३, ओमकार कॉम्प्लेक्स - अ,

खर्डेकर स्टॉप, औसा रोड, लातूर

मो. ९४२१४ ८६९३५, ९४२१३ ७१७५७

© सर्व हक्क - प्राचार्य, राजर्षी शाहू महाविद्यालय (स्वायत्त), लातूर

प्रथम आवृत्ती : ३१ मार्च २०२२

मुद्रक : आर्टी ऑफसेट, लातूर

अक्षर जुळवणी : हिंदवी कॉम्प्युटर, लातूर

मूल्य : ५००.०० रुपये

*'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची पत्रकारिता' या ग्रंथातील सर्व मते आणि अभिप्राय संबंधित लेखकांची असून त्या संबंधी कॉलेज प्रशासन, संपादक, प्रकाशक, मुद्रक व वितरक सहमत असतीलच असे नाही.

४०. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या पत्रकारितेतील
मानवतावादी दृष्टिकोन
भीमराव सरवदे ३७६
४१. बहिष्कृत भारत मधील अग्रलेख चिकित्सा
सुदर्शन नरवाडे, डॉ. व्ही. डी. हट्टेकर ३८७
४२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची प्रेरक पत्रकारिता
प्रा. उत्तम सुपारे ३९४
४३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे वृत्तपत्रातून
आलेले कृषीविषयक विचार
अक्षय गवळी ३९९
४४. पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
अंगद भुरे ४०५
४५. निर्भीड पत्रकार : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
डॉ. विलास गाजरे ४१२
४६. 'बहिष्कृत भारता'चे भाष्यकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
प्रा. राजकुमार मोरे ४२०
४७. झुंजार पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
श्री सातलिंग गौंड ४२६
४८. निर्भीड पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
डॉ. विद्यादेवी कांबळे ४३१
४९. बाबासाहेबांच्या पत्रकारितेतील काव्यात्मकता
डॉ. लहू वाघमारे ४३७
५०. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या वृत्तपत्रातील
मानवतावादी दृष्टिकोन
प्रा. विकास वाघमारे ४४४
५१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे वृत्तपत्रीय चिंतन
डॉ. शंकर येडले ४५१
५२. **Dr. Ambedkar's Economic thoughts through Journalism**
Dr. Prakash Rodiya ४५५
५३. **Dr. Ambedkar's Journalism : Educational Editorial and Explicit Writing**
Dr. Sachin Bhandare, Dr. Chandrashekhar Dawane ..४५९

४४

पत्रकारःडॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

०००

अंगद भुरे, लातूर

जनसंज्ञापनाचे प्रभावी माध्यम म्हणून पत्रकारितेचा सर्वप्रथम उल्लेख करावा ागेल. वृत्तपत्राच्या किंवा दूरचित्रवाणी व नभोवाणी यांसारख्या जनसंज्ञापनाच्या ाध्यमातून वाचकांच्या किंवा प्रेक्षकांच्या वृत्तविषयक गरजा भागविण्याचे कार्य हे त्तपत्रकारिता करते. भारत देशात लोकशाही राज्यव्यवस्था आहे व या राज्यव्यवस्थेची मारत ही खऱ्या अर्थाने कायदेमंडळ, राज्यशासन, न्यायसंस्था व पत्रकारिता या ाधारस्तंभावर उभी असल्याचे दिसून येते.

पत्रकारिता ही कल्पना प्रथम मेकॉलेने इ.स.१८२८ मध्ये आपल्या कॉन्स्टिट्यूशनल हिस्ट्री' या निबंधात मांडली. 'चौथी शक्ती' असा शब्दप्रयोग या त्तपत्रांच्या संदर्भात त्यांनी केला होता. पत्रकारिता ही जनसंज्ञापनाचा व माहितीची ास्तव जाणीव करून देणारा जीवनाचे स्वच्छ प्रतिबिंब दर्शविणारा आरसा आहे. ोकमत जागृत करावयाचे किंवा प्रक्षुब्ध करावयाचे किंवा शिक्षित करावयाचे प्रचंड ामर्थ्य वृत्तपत्रात असते. वृत्तपत्रांचे हे सामर्थ्य ओळखूनच डॉ. बाबासाहेबांनी वृत्तपत्रे ालविण्याचा खटाटोप केला.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची ओळख आज भारतीय घटनेचे शिल्पकार, टनाकार, घटना तज्ज्ञ, कायदेपंडित, अर्थतज्ज्ञ, विज्ञाननिष्ठेचा वैश्विक आदर्श, ानवतेचे दीपस्तंभ, इतिहास संशोधक, धर्म चिकित्सक, वंचितांच्या उद्धारासाठी ायुष्य समर्पित करणारे महामानव अशा अनेकांगानी जगाला परिचित आहे. अनंत लूंचा सामाजिक योद्धा म्हणून आज डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव जगभर ोरले आहे.

विधिशास्त्र, अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र अशा विविध ज्ञानशाखांमधील शारद साक्षेपी मीमांसक, सद्सद्विवेकवादी, जगद्विख्यात प्रज्ञावंत, बहुजनांच्या दुःखाला ाचा फोडणारे पत्रकार, समताधिष्ठित समाजरचनेचे जनक, मरणोत्तर 'भारतरत्न'

नाही. ज्याप्रमाणे डॉ. बाबासाहेबांनी घेतली होती.

सारांश

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लिखाण वास्तववादी आहे. समाजातील पीडित, शोषित, अस्पृश्य व्यक्तीसाठी त्यांचे लेखन होते. समाजप्रबोधन करणे व अन्यायाला प्रतिकार करण्यासाठी ऊर्जा देणारे त्यांचे लेखन होते. समाजातील विषमतेची दरी दूर करून समाजामध्ये एकात्मता स्थापित करणे हा त्यांच्या लेखनाचा उद्देश होता. त्यांच्या पत्रकारितेचे शीर्षक हे मानवाच्या मूलभूत हक्कांची जाणीव करून देणारे आहे. बहुजन समाजाच्या मनातील अज्ञान, अंधश्रद्धा दूर करून विद्रोहाने पेटून उठण्यासाठीचे वास्तव लेखन आहे. समाजामध्ये स्वातंत्र्य, समता, बंधुता व न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी बाबासाहेबांनी सतत बहुमोल कार्य केले आहे. बाबासाहेब हे एकाच वेळी वृत्तपत्राचे संपादक होते, त्याच वेळी ते कोट्यावधी जनतेचे नेते होते.

'वास्तवतेची जाणीव करून देण्यासाठी
बाबासाहेबांनी लेखणी घेतली हाती,
माणसाला माणसाची व्हावी ओळख
अशी प्रबोधनात्मक पत्रकारिता त्यांची होती.'

संदर्भसूची

१) नरके हरी व इतर (संपा.) डॉ. बाबासाहेब यांची पत्रकारिता. १९२० ते १९२८- खंड - १९, महाराष्ट्र शासन, मुंबई २००५

२) गणवीर रत्नाकर (संपा.), बहिष्कृत भारतातील अग्रलेख, रत्ना मित्रा प्रकाशन भुसावळ.

३) फडके भालचंद्र (संपा.), दलित साहित्य : वेदना आणि विद्रोह, श्री विद्या प्रकाशन, पुणे. १९७७

४) मूकनायक, बहिष्कृत भारत, समता, जनता, प्रबुद्ध भारत - विकोपीडिया

अंगद श्रीपती भुरे

दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर.

०००

स्वाधीनता आंदोलन और हिंदी-मराठी कविता

संपादक :
प्रो. डॉ. रणजीत जाधव
सह संपादक :
प्रा. डॉ. दिलीप गुंजरगे, प्रा. राजेश विभुते

पुस्तक	:	स्वाधीनता आंदोलन और हिंदी-मराठी कविता
संपादक	:	प्रो. डॉ. रणजीत जाधव, प्रा. डॉ. दिलीप गुंजरगे, प्रा. राजेश विभुते
©	:	संपादक
प्रकाशक	:	**शैलजा प्रकाशन** प्रकाशक एवं वितरक 57 पी., कुंज विहार, II यशोदा नगर, कानपुर -11 Mob.: 8765061708, 9451022125 E-mail : shailjaprakashan@gmail.com
ISBN	:	978-93-80760-97-1
संस्करण	:	प्रथम 2022
मूल्य	:	₹ 725 /–
शब्द साज	:	शिखा ग्राफिक्स, कानपुर
मुद्रक	:	अनिका डिजिटल, कानपुर

Swadhinta Andolan Aur Hindi-Marathi Kavita

by : Dr. Ranjit Jadhva

Price : Seven Hundred Twenty five Only.

38. मैथिलीशरण गुप्त के साहित्य में राष्ट्रीयता 2
–डॉ. अरविंद अंबादास घोडके
39. स्वतंत्रा आंदोलन और निराला का काव्य 2
डॉ. दिलीपकुमार रा. गुंजरगे

मराठी

40. विशाखा' काव्यसंग्रहावरील स्वातंत्र्य चळवळीचा परिणाम 2
– प्रा. डॉ. गणेश लहाने
41. गर्जा जयजयकार क्रांतीचा या कवितेचे स्वातंत्र्य
चळवळीतील योगदान 2
– प्रा. डॉ. कोतमे धिरजकुमार सत्येकाल
42. 'वृंदगान' मधील स्वातंत्र्यचिंतन 2
– प्रा. डॉ. लहू दिगंबर वाघमारे
43. स्वातंत्र्य संग्रामातील कवी कुसुमाग्रजांचे योगदान 2
– डॉ. जयदेवी पवार
44. स्वातंत्र्य चळवळ आणि साने गुरुजीचे साहित्य : एक चिंतन 2
– प्रा. डॉ. शंकर किसनराव येडले.
45. स्वातंत्र्य चळवळ आणि स्वातंत्र्यवीर सावरकर 2
– अंगद श्रीपती भुरे

45

स्वातंत्र्य चळवळ आणि स्वातंत्र्य वीर सावरकर

- अंगद श्रीपती भुरे

भारत देशाला १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी स्वातंत्र्य मिळाले. परंतु आज स्वातंत्र्य ा विचार केला असता समोर उभे होते ते स्वातंत्र्यलढ्याचे रक्तरंजित भयानक दृष्य, या दृश्याची ओळख होते ती भाषा आणि विविध भाषिक साहित्यातून साहित्य गाजाचा आरसा समजला जातो आणि त्या साहित्यरुपी आरशातून चखऱ्या अर्थाने या कालखंडातील, त्या त्या प्रदेशातील, त्या त्या विविध क्षेत्रातील समाज दर्शन वतेने चित्रित केलेले असते. हे साहित्यातून स्पष्ट दिसून येते.

स्वातंत्र्य चळवळीचा विचार करता भारताला स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठी अनेक य नागरिकांनी स्वतःचे बलिदान दिलेले आहे. हे त्या त्या कालावधीत मुद्रित त्या साहित्यातून लक्षात येते. भारताचा स्वातंत्र्यलढा ही भारतातील ब्रिटिश ईस्ट कंपनी आणि त्यानंतर युनायटेड किंगडमचे अधिपत्य घालून स्वतंत्र स्थानिक र बनविण्यासाठीचीचळवळ होती. ब्रिटिश लोक भारतात व्यापारी म्हणून आले राज्यकर्ते बनुन राहिले. व्यापाराच्या निमित्ताने ब्रिटिशांनी भारतात आपला तवाद रुजविला, तो काळ होता इ.स.१७५७ते१८५७चाप्रदीर्घ असा काळ. या काळामध्ये ब्रिटिश व्यापाऱ्यांनी भारतावर व्यापारी अंमल प्रस्थापित करून ा साम्राज्याचे वर्चस्व भारतीय उपखंडात प्रस्थापित केले. पुढे १८५७च्या यसमरानंतर पुन्हा इ.स.१९४७सालापर्यंत अनेक भारतीय नागरिकांनी भारत रील ब्रिटिशांचे वर्चस्व झुगारून देण्यासाठी नव्वद वर्ष संघर्ष केलेला आहे. यामध्ये क्रांतिकारकांनी स्वतःचे प्राण भारत देशाच्या स्वातंत्र्य प्राप्तीसाठी गमावलेले . केवळ ब्रिटिश नाही तर, जगातील सर्व वसाहतवादी सत्तांच्या विरोधातही य क्रांतिकारी लढले आहेत आणि त्या महान क्रांतिकारकाच्या संघर्षातून व नातूनच खऱ्या अर्थाने भारत देशाला १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी स्वातंत्र्य मिळाले

ब्रिटिशांच्या विरोधी इ.स.१८५७सालीभारतीयांनी उठाव केला. ब्रिटिशांच्या व लादलेल्या प्रक्षोभक कायद्यामुळे भारतीय प्रजेचा असंतोष वाढतच गेला. या मध्ये अनेकांनी आपल्या विचारातून साहित्याच्या आधाराने ब्रिटिशांविरुद्ध न उठवला. 'मंगल पांडे', 'रावसाहेब पेशवे', 'तात्या टोपे', 'झाशीची राणी बाई' असे वीर क्रांतिकारक या उठावात होते. ब्रिटिश शासनाविरुद्ध दिलेला लढा, न आणि भारतीय स्वातंत्र्यासाठी स्थापन केलेल्या विविध चळवळी व त्या

सावरकरांच्या कवितेत स्वातंत्र्याची जाणीव करून देणारा आक्रोश होता. तरुणांना जागृत करण्याचा संदेश होता.

"घ्या घ्या घ्या शपथा ।तरुणांनो !
मरूही देशाकरिता ।। घ्या. ।।ध्रु.।।
स्वस्थ कसे बसला ।
लागेना । तळमळ कारे चिंता ।। स्वस्थ.

सारांश:

स्वातंत्र्यवीर सावरकरांचे साहित्यलेखन हे आक्रमक, क्रांतिकारी व मातृभूमीच्या संरक्षणाची जाणीव निर्माण करून देणारे आहे. व्यक्तीच्या मनातील चेतना जागृत करणारे त्यांचे साहित्य आहे. समाजामध्ये क्रांती घडवून आणणारे, समाजात प्रेरणा निर्माण करणारे, विज्ञाननिष्ठेचा प्रचार करणारे सावरकरांचे साहित्य आहे. स्वातंत्र्यवीर सावरकर म्हणजे प्रखर राष्ट्रप्रेम आणि अतुलनीय प्रतिभाशक्ती यांचा अद्वितीय संगम. स्वातंत्र्याच्या रणांगणात मरून चिरंजीव झालेल्या पराक्रमी राष्ट्रपुरुषाचे पोवाडे गाण्यातही सावरकरांची काव्यप्रतिभा मनसोक्त रममाण होते. सावरकरांना जन्मठेपेची शिक्षा झाली असून त्यांनी त्या स्थितीमध्ये भारतमातेसाठी साहित्याचे लेखन केले. जगातील पहिले कवी सावरकर आहेत, ज्यांनी अंदमानच्या एकांत कारागृहात भिंतीवर खोड आणि कोळशाने कविता लिहिल्या आणि त्या पाठ केल्या. व जेलमधून सुटल्यावर त्या पुन्हा लिहिल्या. म्हणजेच सावरकरांचे साहित्य हे सदैव सर्वजनमनाला स्वातंत्र्याची जाणीव करून देणारे साहित्य आहे.

संदर्भसूची :

१) डॉ.व.दि.कुलकर्णी, स्वातंत्र्यवीर सावरकर : एक चिंतन, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.
२) भास्कर गंगाधर देशपांडे , क्रांतीसुर्य सावरकर , अजय प्रकाशन, औरंगाबाद.
३) प्रभाकर लक्ष्मणगावडे , विनायक दामोदर सावरकर, स्वाध्याय महाविद्यालय प्रकाशन, पुणे.
४) सावरकरांच्या कविता, स्वातंत्र्यवीर सावरकर , विकिपीडिया.

●

Proceedings Book

युगप्रवर्तक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

मुख्य आयोजक
प्राचार्य डॉ. संजय वाघमारे

समन्वयक
डॉ. लहू वाघमारे

संपादक
डॉ. ओमशिवा लिगाडे
प्रा. अमोल पगार
डॉ. लहू वाघमारे

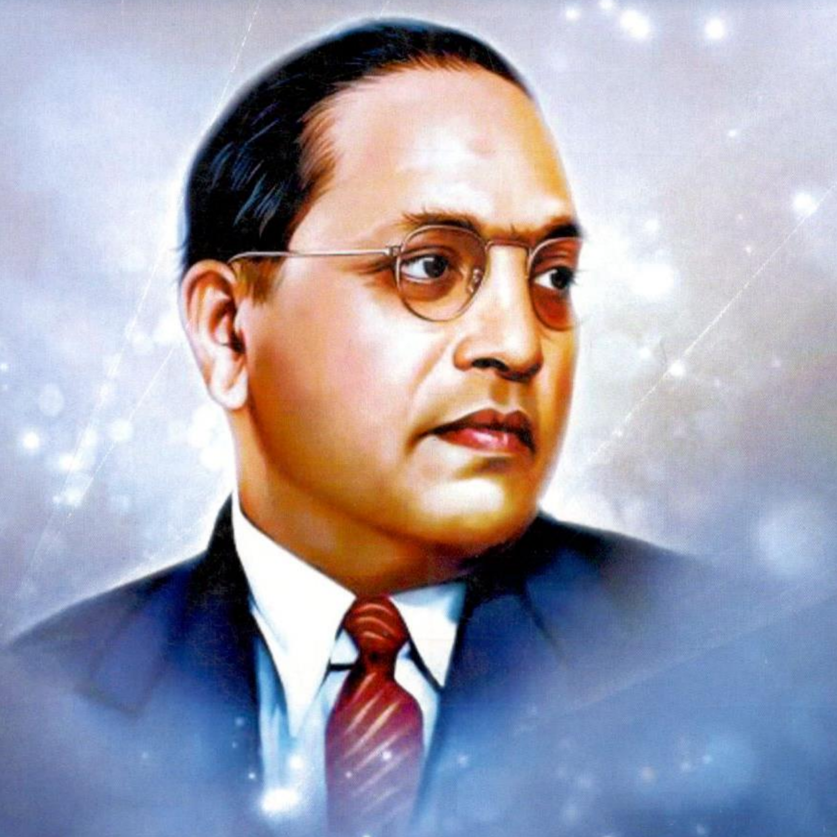

युगप्रवर्तक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

संपादक - डॉ. ओमशिवा लिगाडे, प्रा. अमोल पगार, डॉ. लहू वाघमारे

ISBN 978-93-91689-05-6

अरुणा प्रकाशन

१०३, ओमकार कॉम्प्लेक्स - अ,

खर्डेकर स्टॉप, औसा रोड, लातूर

मो. ९४२१४८६९३५, ९४२१३७१७५७

© सर्व हक्क लेखकाधीन

: प्रथम आवृत्ती :- २५ ऑगस्ट २०२२

: मुद्रक : आर्टी ऑफसेट, लातूर

अक्षर जुळवणी : हिंदवी कॉम्प्यूटर, लातूर

मूल्य : ३००.०० रुपये

*"युगप्रवर्तक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर" या पुस्तकातील सर्व मते आणि अभिप्र

संबंधित लेखकाची असून त्यास प्रकाशन, मुद्रक व वितरक सहमत असतीलच असे नाही.

२७. मानवी समाजाच्या प्रगतीचा जाहीरनामा म्हणजे बावीस प्रतिज्ञा / १७८
डॉ.लहू दिगंबर वाघमारे
२८. मराठी काव्यातील डॉ.बाबासाहेबांची प्रतिमा / १८४
अंगद श्रीपती भुरे
२९. सामाजिक चळवळीतील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान / १९२
प्रा. डॉ. अनिल एस. कांबळे
३०. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि ओ.बी.सी. / १९६
श्री सातलिंग काशिनाथ गौंड
३१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार / २०१
श्री भीमाशंकर रामा सूर्यवंशी
३२. जल व्यवस्थापन आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर / २०५
प्रा.अमोल अरूण पगार
३३. ग्रंथ प्रेमी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर / २०९
डॉ. हुडगे मधुबाला गंगाधर
३४. बाबा साहब और सामाजिक आंदोलन / २१७
डॉ. राजकुमारी
35. Relevance Of Ambedkar's Thought On Democracy And State Socialism In Post-Covid Situation: An Indian Perspective / 223
Soumalya Ghosh
36. Plight Of Dalit Women In Jyoti Lanjewar's Poem 'Mother' / 231
Ravindra Ramdas Borse
37. Dr. Babasaheb Ambedkar's Vision in Education / 238
Yashodhara Varale
38. Perspective of Dalits in Novel the Untouchable / 244
Mr. Pathan Salman Khan Umar Khan
39. Annabhau Sathe: A Voice of Voiceless / 249
Dr. Prashant S. Patil

□□□

२८.

मराठी काव्यातील डॉ.बाबासाहेबांची प्रतिमा

अंगद श्रीपती भुरे

दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर.

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हणून जगभर ज्या या नाव लौकिक आहे, असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या कार्याचे योगदान सर्व साहित्यामध्ये दिसून येते.डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय न्यायशास्त्रज्ञ, सर्वश्रेष्ठ अर्थशास्त्रज्ञ, राजनीतिज्ञ, एक तत्त्वज्ञ आणि थोर समाज सुधारक होते. समाजातल्या माणसांचे माणसाशी भेदभावात्मक वागणे, श्रेष्ठ-कनिष्ठता, जातिभेद, वर्णव्यवस्थेचे वर्चस्व, असमानता पाहून त्यांनी आपल्या लेखणीद्वारे आवाज उठवला. अनेक चळवळीला प्रेरणा दिल्या. अस्पृश्य, पीडित लोकांवर होणारा सामाजिक भेदभाव नष्ट करण्यासाठी चळवळी उभारल्या. समाजातील अज्ञान दूर करण्यासाठी, कामगार व महिलांच्या हक्कांसाठी शिक्षणाचे महत्त्व सांगून लोकांमध्ये माणुसकीची जाणीव करून देण्यासाठी, विद्रोहाचे स्फुरण पेटवून लोकांना जागृत करण्याचे कार्य केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे ब्रिटिश भारताचे मजूर मंत्री, स्वतंत्र भारताचे पहिले कायदेमंत्री, भारतीय संविधानाचे शिल्पकार, भारतीय बौद्ध धर्माचे पुनरुज्जीवक होते. डॉ. बाबासाहेबांची ग्रंथसंपदा व इतर लेखन हे विपुल प्रमाणात होते. विविध ग्रंथ, पुस्तके, प्रबंध, लेख, त्यांची भाषणे, स्फुटलेख, पत्रे, वर्तमानपत्रे हे जगभर प्रसिद्ध आहेत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे ज्ञानी, प्रतिभाशाली व दूरदृष्टीचा विचार करणारे तत्त्वज्ञानी होते. मराठी, संस्कृत, पाली, हिंदी, इंग्रजी, जर्मन ,गुजराती, कन्नड, बंगाली अशा विविध भाषा जाणणारे ते विद्वान होते. डॉ. बाबासाहेबांनी आपल्या लेखणीतून मोठ्या प्रमाणात प्रबोधनात्मक लेखन केले. अन्यायाविरुद्ध आवाज उठविला. आपल्या लिखाणातून त्यांनी प्रामुख्याने धर्म सुधारणा व समाज सुधारणा याकडे लक्ष दिले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कविता, कथा, नाटक, कादंबरी

सूची :

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. १.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. ३.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. ४.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. १५.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. १७.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. १८.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. २८.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. ३०.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. ३२.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. ३४.

संपा - डॉ.भास्कर पाटील - मराठी कवितेतील डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, चिन्मय प्रकाशन औरंगाबाद पृष्ठ क्र. ४६.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - विकिपीडिया.

❑❑❑

आवाज स्पंदनातील

सौ. तेजस्विनी बिऱ्हाडे

आवाज स्पंदनातील
(प्रातिनिधीक कवितासंग्रह)
सौ. तेजस्विनी बिऱ्हाडे

Aawaj Spandanatil
(Pratinidhik Kavitasangrah)
Tejaswini Birhade

मु. पो. शेवगे प्र. बहाळ
ता. पारोळा, जि. जळगाव
मो. नं.- ९६७३७६६२०८/९११२३२९८७२
ईमेल- bhagirathteju@gmail.com

मुद्रक / प्रकाशक
तान्हाजी खोडे
ज्ञानसिंधु प्रकाशन, नाशिक
मो. ९८२३३१६८३८, ७०४०८१८३८५.
e-mail : dnyansindhup@gmail.com

© भूषण बिऱ्हाडे

पहिली आवृत्ती : २६ डिसें. २०२१

मुखपृष्ठ : दिनेश चव्हाण, जळगाव

ISBN : ९७८-९३-९२१५४-१५-७

किंमत : रु. १५०/-

अनुक्रमणिका

- वृद्धपण नको रे देवा/११
- आई... तू माझी आई/१२
- तसे तर/१३
- सांजवेळी/१४
- प्रेम एक कसौटी/५
- भेट/१६
- गोंदण/१७
- मायेची ऊब/१८
- क्रांती परीस/१९
- मुक्या भावनांना वाट दे/२०
- लढा अस्तित्वाचा/२१
- पोशिंदा /२२
- अंधश्रद्धा निर्मूलन/२३
- काही माणसं/२४
- व्यथा/२५
- व्हावे-न व्हावे?/२६
- नजर/२७
- आई.../२८
- पायवाट/२९
- स्वप्न/३०
- दिवाळी/३१
- गुलाब/३२
- तुझ्यात रमलेले स्वप्न/३३
- रम्य ते बालपण/३४
- आई दैवत/३५
- वर्ष २०२१/३६
- श्रावणधारा/३७
- निसर्ग... श्रावण.../३८
- निर्दयी/३९
- अस्तित्व/४०
- आठवणीतला बाप.../४१
- गुरु.../४२
- आयुष्य बहरलेलं /४३
- रक्तरंजीत क्रांती.../४४
- कोरोनाशी लढा.../४५
- थोतांड संवेदना/४६
- सारा अंधार भेदूनी/४७
- सुंदरी/४८
- श्री विठ्ठल भक्त/४९
- आभाळमाया/५०
- खरं सांगू रामा/५१
- नात्यातील ओलावा जपावा/५२
- साद/५३
- गर्दीत मी एकटा/५४
- आभाळ उतरू आलं/५५
- श्रावणकाव्य/५६
- नतमस्तक हो.../५७
- मेख/५८
- आनंदयात्री/५९
- बावरी/६०
- होई साठी बुद्धी नाठी/६१
- ओघळणारं अश्रू/६२
- वादळ आले कोरोनाचे/६३
- ओलावा/६४
- बालपण/६५
- तसं जगता आलं पाहिजे/६६
- महागाई/६७
- नातं/६८
- शेवटी ती आईच ना.../६९
- बाबा.../७०

■ वृद्धपण नको रे देवा...!

थकले हे शरीर माझे,
नाही रे मनाला विसावा,
काय अर्थ या जगण्याला,
वृद्धपण नको रे देवा...!

साद घाल माझ्या हाकेला,
किती रे करू तुझ्या धावा,
अंत होऊनी या देहाचा,
मोक्ष तुझ्या चरणी मिळावा...

नाही मिळाला आराम जिवा,
आयुष्यभर ज्यांची केली सेवा,
मज म्हणती रे बिनकामी,
जो तो करतो माझी हेवा...

माणुसकीचे हरवले नाते,
खोटा भाव खोटी रे सेवा,
पैसा झाला सर्व काही,
कुणाला रे मी दोष दयावा

जडली व्याधी झिजली रे काया,
मरणाचा त्रास किती रे सोसावा,
पुरे झाली ही मोह माया,
कीटकाच्या पोटी जन्म माझा व्हावा...

■

अंगद श्रीपती भुरे,लातूर

२००० नंतरचे साहित्य प्रवाह
स्वरूप आणि आकलन

संपादक
डॉ. मारोती कसाब

सहसंपादक
डॉ. अनिल मुंढे

ISBN No. 978-81-953976-6-2

२००० नंतरच्या साहित्य प्रवाहांचे स्वरूप आणि आकलन

संपादक
डॉ. मारोती कसाब
सहसंपादक
डॉ. अनिल मुंढे

प्रकाशक
सिद्धी पब्लिकेशन हाऊस
६२४, बेलानगर, भावसार चौक,
तरोडा (खु.) नांदेड - ४३१ ६०५.
मो. ९६२३९७९०६७

मुद्रक
अनुपम प्रिंटर्स, श्रीनगर, नांदेड.
मो. ९१७५३२४४३७

प्रथमावृत्ती : २६ नोव्हेंबर २०२१

© सर्वाधिकार : महात्मा फुले महाविद्यालय, अहमदपूर जि. लातूर

मुखपृष्ठ : संतोष धोंगडे

अक्षरजुळवणी : डॉ. राजेश उंबरकर

मूल्य : ४००/-

४३.	२००० नंतरच्या कादंबरी वाङ्मयाचे वेगळेपण : विशेष संदर्भ – हे वयच असं असत	डॉ. ललिता सत्यनारायण आय्या	३५५
४४.	२००० नंतरच्या मराठी कादंबरीचे स्वरूप	डॉ. लिंगप्पा गुळाळे	३६३
४५.	काळोखाच्या विळख्यातून प्रकाशाचा मार्ग दाखविणारा "रंग्या"	अंगद श्रीपती भुरे	३७४
४६.	२०००नंतरच्या मराठी साहित्यातील शेतकरी	प्रा. प्रशांत कांबळे	३८३
४७.	२०००नंतरच्या आत्मकथनातील मातंगांच्या आत्मकथनांचे वेगळेपण	दीपक रायभान कारके	३९१
४८.	कृषिकेंद्रित माणसांच्या मनोवस्थेचे चित्रण करणा-या कथाः 'आंतरभेगा'	डॉ. शंकर हणमंतराव कल्याणे	४०१
४९.	२००० नंतरच्या मराठी कथनात्मक साहित्यातील श्रमसंस्कृती	डॉ. सतेज दणाणे	४०६
५०.	२००० नंतरच्या स्त्रियांच्या निवडक आत्मकथनांचा मागोवा	कल्पना सतीश पवार	४१६
५१.	२००० नंतरच्या मराठवाड्यातील ग्रामीण कादंबरीचे बदलते स्वरूप	प्रा. पांडुरंग कांबळे	४२५
५२.	कार्यकर्त्यांच्या आत्मकथनातील सामाजिक जाणिवा : एक आकलन (२००० नंतरच्या निवडक आत्मकथनांच्या संदर्भाने)	भरतकुमार शिवाजीराव गायकवाड	४३०
५३.	जयराज खुने यांच्या 'आगडोंब' या कथासंग्रहाचे भावविश्व	ललिता मानसिंग गोपाळ	४४२
५४.	'तीन दगडाची चूल' मधील लेखिकेचा संघर्ष	डॉ. कल्पना गोरले	४४६
५५.	२००० नंतरचे आदिवासी साहित्य	डॉ. शंकर शिवाजी मुंडे	४५२
५६.	बालकामगारांचे अस्वस्थ अनुभवविश्वः 'हरवलेले बालपण'	प्रा. संदीप परदेशी	४५९

काळोखाच्या विळख्यातून प्रकाशाचा मार्ग दाखविणारा "रंग्या"

अंगद श्रीपती भुरे

नव्यापिढीतील व्यसनाच्या विळख्यात गुरफटलेल्या, अडकलेल्या पिढीला अंधाराच्या खाईतून प्रकाशाच्या मार्गावर आणण्याचा आत्मविश्वास देणारा कथासंग्रह म्हणजे "रंग्या". "रंग्या" हा कथासंग्रह जी. जी. कांबळे यांचा आहे. नंतर चे मराठवाड्यातील ज्येष्ठ कथाकार म्हणून जी. जी.कांबळे सर्वपरिचित आहेत. ते जवाहर प्राथमिक विद्यालय, लातूर येथून सहशिक्षक म्हणून सेवानिवृत्त आहेत. "राजीनामा" हा त्यांचा पहिला कथासंग्रह प्रसिद्ध आहे. जी. जी. कांबळे हे राज्य पुरस्कार प्राप्त शिक्षक आहेत.७ आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या व धावपळीच्या आजच्या युगात जीवन जगताना त्यांनी आपल्या अवतीभवतीचे वास्तवानुभव आपल्या साहित्यातून रेखाटले आहेत. दलित, पीडित समाजाच्या व्यथा, वेदना आणि रूढी, प्रथा, परंपरा आणि दलितांचे होणारे शोषण, जातीला, अंधश्रद्धेला चिकटून जगणाऱ्याग्रामीण समाजाचे वास्तव चित्रणही त्यांच्या कथेतून आलेले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या प्रेरणेनेआणि विचारानेप्रभावितहोऊन लेखन करणारे कथाकार. समाजातल्या तरुण पिढीला आज व्यसनाधीनतेच्या विळख्याने ग्रासलेले आहे दारूचे व्यसन माणसाला आयुष्यातून उठवते व त्याच्यासोबत त्याचे कुटुंब कसे उध्वस्त होते याचे वास्तव दर्शन त्यांच्या "रंग्या" या कथासंग्रहातून चित्रित केले आहे. साहित्य हा समाजाचा आरसा असतो म्हणून साहित्यातून व्यक्तीच्या वृत्ती-प्रवृत्ती चे चित्र रेखाटले जाते व माणसाला माणुसकी ची किंमत त्यातून कळते. साहित्याचा उपदेश कांतासमीप उपदेशाप्रमाणे असतो. दया प्रेम सहानुभूती यातून मन परिवर्तन होते. यासाठी साहित्यरुपी आरसा माणसाच्या समोर ठेवला पाहिजे.

"नशा नका करू दारूची
लावते ती मनाला चटका,
घोटा घोटात बुडवून दारू
शेवटी देते मृत्यूचा झटका."

संदर्भ:

१) जी.जी.कांवळे-"रंग्या", वावर प्रकाशन, लातूर.प्रथमआवृत्ती६मे, २०१८.पृ.क्र.७.
२) जी.जी.कांबळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.१०.
३) जी.जी.कांवळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.२१.
४) जी.जी.कांबळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.३४.
५) जी.जी.कांबळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.३९.
६) जी.जी.कांवळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.४७.
७) जी.जी.कांबळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.७४.
८) जी.जी.कांबळे- "रंग्या" , वावर प्रकाशन, लातूर.पृ.क्र.८५.

***

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

पंडित दीनदयाळ उपाध्याय शिक्षण संस्था संचलित,

श्री संत सावता माळी ग्रामीण महाविद्यालय, फुलंब्री

ता. फुलंब्री जि. औरंगाबाद. (महाराष्ट्र)

मराठी विभाग आयोजित,

(श्री संत सावता माळी ग्रामीण महाविद्यालय रौप्य महोत्सवी वर्ष, भारतीय स्वातंत्र्याचे अमृतमहोत्सवी वर्ष, संत ज्ञानेश्वर माऊली यांचे ७२५ वे संजीवन समाधी वर्ष व श्री चक्रधर स्वामी यांच्या अष्ट जन्मशताब्दी वर्षानिमित्त)

❖ विशेषांक ❖

सद्य:स्थितीत संत साहित्याची प्रासंगिकता

दोन दिवसीय राष्ट्रीय परिषद

(२५ व २६ मार्च २०२२)

(या विशेषांकातील लेखास अथवा कोणत्याही मजकुरास संपादक जबाबदार असणार नाहीत. याची वाचकांनी नोंद घ्यावी.)

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Date of Publication
26 March 2022

Vidyawarta™

International Multilingual Research Journal

www. विद्यावार्ता .कॉम
YouTube Channel

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles,Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. *Editors and publishers have the right to convert all texts published in Vidyavarta (e.g. CD / DVD / Video / Audio / Edited book / Abstract Etc. and other formats).*

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

IMPACT 8.14 iijif FACTOR

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 2611690

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Certified Quality Management System
ISO 9001:2015
International Multilingual Research Journal

http://www.printingarea.blogspot.com

26) संत साहित्यातील सामाजिकता आणि समकालीन प्रस्तुतता - 'पसायदान' : एक तत्वचिंतन
अविनाश सुमंत साळवी, प्रा. डॉ. संजीवकुमार पांचाळ, फुलंब्री ||105

27) पसायदान : एक तत्वचिंतन
प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर गवळीकर, जि. औरंगाबाद ||107

28) पसायदान : एक वैश्विक प्रार्थना
प्रा. उत्तरेश्वर सुरवसे, नागपूर ||109

29) पसायदान : सुखी जीवनाचे तत्त्वज्ञान
अंगद श्रीपती भुरे, लातूर ||112

30) संत तुकाराम महाराजांचे साहित्य आणि विज्ञान
प्रा. डॉ. दीपक सूर्यवंशी, कळंब ||115

31) संत तुकारामांच्या अभंगातील सामाजिकता
प्रा. डॉ. कल्याण गोपनर, परभणी ||119

32) संत तुकारामांचा समाजविचार
प्रा. मल्हारी पवार, शिवळे ||121

33) संत तुकारामांच्या अभंगवाणीतील शेतकरी
प्रा. डॉ. विजय रेवजे, सोलापूर ||125

34) संत तुकारामांच्या गाथ्यातील वैज्ञानिक दृष्टिकोन
प्रा. स्मिता सुभाष खंदारे, औरंगाबाद ||126

35) तुकाराम : एक थोर द्रष्टा संत
प्रा. प्रमोद भ. इंगोले, जि.हिंगोली ||129

36) संत तुकाराम यांच्या विचारांची प्रासंगिकता
डॉ. कैलास इंगळे, जि. औरंगाबाद ||132

37) समाजविचार परिवर्तनात संत तुकारामांची भूमिका
डॉ. सौ. विजया खामनकर, जि.नांदेड ||134

38) संत तुकाराम महाराजांच्या अभंगातून अभिव्यक्त झालेले कर्मकांड
डॉ. शिवाजी पिराजी जगतवाड, जि. जालना ||136

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

29

पसायदान : सुखी जीवनाचे तत्त्वज्ञान

अंगद श्रीपती भुरे
दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर

****

प्रास्ताविक :

महाराष्ट्राच्या मातीला पराक्रमी शूरवीरांचा जसा वारसा, लाभला तसाच या मातीमध्ये थोर संतांच्या पवित्र विचारांचा सुगंध आजतागायत दरवळत आहे. संतांचे विचार, मार्गदर्शन, भजन—कीर्तन हे जनतेच्या जडणघडणीसाठी दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शन करतात आणि व्यक्तीच्या मनाला सुविचारासाठी प्रेरणादायक ठरतात. याच पावन भूमीमध्ये विठ्ठलपंत कुलकर्णी आणि रुक्मिणी यांच्या पोटी निवृत्ती, ज्ञानदेव, सोपान आणि मुक्ताबाई या भावंडांचा जन्म झाला. या बालकांचा जन्मच मुळी त्यावेळच्या समाजाला मान्य नव्हता, कारण विठ्ठलपंतांनी संन्यासानंतर आपल्या गुरूच्या सांगण्यावरून परत गृहस्थाश्रमाचा स्वीकार केला होताय पण संन्याशाला मुले होणे म्हणजे धर्मबाह्य वर्तन वाटून त्यावेळच्या सनातन्यांनी आकाश पाताळ एक केले. एवढेच नव्हे तर ज्ञानेश्वरांच्या माता—पित्यांना देहांत प्रायश्चित घ्यावयास लावले आणि चारही भावंडे पोरकी झाली. आदिनाथ— मच्छिंद्रनाथ— गोरक्षनाथ —गहिनीनाथ —निवृत्तीनाथ —ज्ञानेश्वर अशी गुरुपरंपरा सांगितलेल्या ज्ञानेश्वरांनी अवघ्या सोळाव्या वर्षाच्या लहान आयुष्यात आपल्या गुरूंच्या कृपाशीर्वादाने गीतेवर प्रख्यात टीका लिहिली. खरे पाहता ज्ञानेश्वरांनी ही टीका सांगितली व सच्चिदानंद बाबा यांनी ती लिहिली.

शके बाराशतें बारोत्तरे ।
तै टीका केली ज्ञानेश्वरें ।
सच्चिदानंदबाबा आदरें ।
लेखकु जाहला ।

या ग्रंथास ज्ञानेश्वरी किंवा भावार्थदीपिका असे म्हणतात. ज्ञानेश्वरीच्या माध्यमातून संस्कृत भाषेतील ज्ञान श्री संत ज्ञानेश्वरांनी प्राकृत भाषेत आणले. गीतेच्या अठराव्या अध्यायातील सातशे श्लोकांवर मूळ अध्याय आणि क्रम न बदलता नऊ हजार ओव्यांचे ज्ञानेश्वरीरुपी परम सुंदर भाष्य ज्ञानदेवांनी इ.स. १२९० मध्ये लिहिले.

माझा मराठाची बोलू कौतुके ।
परि अमृतातेही पैजासी जिंके ।
ऐसी अक्षरे रसिके । मेळविन । ।

असा मराठी भाषेविषयीचा अभिमान व मराठीची महती व्यक्त करणाऱ्या संत ज्ञानेश्वरांनी सुमारे आठशे ओव्यांचा अमृतानुभव हा ग्रंथ लिहिला. त्याचबरोबर चांगदेव पासष्टी, हरिपाठ, अभंग, विराण्या आधीचे लिखाण केले.

ओम नमोजी आद्या। वेदप्रतिपाद्या। याने सुरुवात झालेल्या ज्ञानेश्वरीतील अर्जुन विषाद्योग या पहिल्या अध्यायाने सुरुवात झाली. त्यापुढे सांख्ययोग, कर्मयोग, ब्रह्मार्पणयोग, संन्यासयोग, अभ्यासयोग, ज्ञान—विज्ञानयोग, अक्षरब्रह्मयोग, राजविद्याराजगुह्ययोग, विभूती विस्तार योग, विश्वस्वरूप दर्शनयोग, भक्तियोग, क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोग, गुणत्रय विभागयोग, पुरुषोत्तमयोग, दैवासुरसंपादनद्विभागयोग, श्रद्धात्रयविभागयोग, मोक्षसंन्यासयोग अशा एकूण अठरा अध्यायात 'ज्ञानेश्वरी'चे ज्ञान विस्तारित झाली असून विश्वव्यापक अमृत रुपी असे ज्ञान ज्ञानेश्वरीद्वारे जनसामान्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे बहुमोल कार्य संत ज्ञानेश्वरांनी केले. ज्ञानेश्वरीच्या शेवटच्या म्हणजे अठराव्या अध्यायात विश्वकल्याणासाठीचा मंत्र, प्रार्थना, आत्मज्ञान साररुपी पसायदान लिहिले आहे. ज्ञानेश्वरांनी ज्ञानेश्वरीचे वर्णन करताना म्हटले आहे की, जशी वर्षा काळात मुसळधार वर्षा यावी त्याप्रमाणे ज्ञानेश्वरी शांतरसाचा वर्षाव करणारा ग्रंथ आहे. कारण दु:खाने त्रासलेल्या जीवांना पाहून गहिनीनाथांना दया आली आणि त्यांनी निवृत्तीनाथांना आज्ञा केली की, आधीनाथापासून गुरुपरंपरेने मला मिळालेले मोक्षाचे ज्ञान मी तुला दिले आहे ते तू दु:खी जणांना सांगून त्यांचे दु:ख दूर कर. तेव्हा सद्गुरुच्या आज्ञेने परमदयाळू निवृत्तीनाथांनी हा शांतीचा आविष्कार घडवून आणला. जीवनमुक्त म्हणजे ईश्वरनिष्ठ संत ज्ञानेश्वरांनी त्यांच्या

समुदायाची कल्पना करून पसायदानात म्हटले आहे की, हा समुदाय भूतलावर संकल मंगलांचा अखंड वर्षाव करीत सर्व भूतांना भेटो. हे संत म्हणजे अमृताचे समुद्र, निष्कलंक चंद्र आणि तापहीन मार्तंड आहेत. ज्ञानेश्वरांचे पसायदान म्हणजे सुखी जीवनात अमृतरुपी महान सागर आहे. हा ज्ञानरुपी अमृताचा गोडवा निर्माण करणारा ज्ञानेश्वरीच्या अठराव्या अध्यायातील १७६३ ते १८०१ ओव्यांनी विश्वव्यापक ज्ञान देणारा प्रसाद म्हणजे पसायदान...

आतां विश्वात्मकें देवें । येणें वाग्यज्ञे तोषावें ।
तोषोनि मज द्यावें । पसायदान हें ।।१।।
जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मी रती वाढो ।
भूतां परस्परें पडो । मैत्र जीवांचे ।।२।।
दुरितांचे तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मसूर्ये पाहो ।
जो जें वांछील तो तें लाहो । प्राणिजात ।।३।।
वर्षत सकळमंगळी । ईश्वरनिष्ठांची मांदियाळी ।
अनवरत भूमंडळी । भेटतु भूतां ।।४।।
चला कल्पतरूंचे आरव । चेतना चिंतामणींचे गांव ।
बोलते जे अर्णव । पीयुषाचे ।।५।।
चंद्रमे जे आलांछन । मार्तंड जे तापहीन ।
ते सर्वांही सदा सज्जन । सोयरे होतु ।। ६।।
किंबहुना सर्वसुखी । पूर्ण होऊनि तीहीं लोकीं ।
भजिजो आदिपूरखी । अखंडित ।।७।।
आणि ग्रंथोपजीविये । विशेषी लोकीं इये ।
दृष्टादृष्टविजयें । होआवें जी ।।८।।
येथ म्हणे विश्वेशरावो । हा होईल दानपसावो ।
येणें वरें ज्ञानदेवो । सुखिया झाला ।।९।।

ज्ञानेश्वरीच्या अठराव्या अध्यायात शेवटी ज्ञानेश्वरांनी नऊ ओव्या मध्ये संपूर्ण ज्ञानेश्वरीचा जणू सार्थ भाव विश्वव्यापक हिताच्या दृष्टीने सांगितलेला आहे. ते म्हणतात की, आतां यावर विश्वस्वरूप सद्‌गुरु यांनी किंवा विश्वात्मक देवाने या माझ्या वागयज्ञेवरून संतुष्ट होऊन मजला हा प्रसाद म्हणजेच पसायदान द्यावे. ते पुढे म्हणतात की, दुष्टांचा कुटीलपणा, दुष्टपणा जाऊन त्यांना सत्कर्मीची प्रीती उत्पन्न होओ व जीवमात्राची एकमेकांवर मैत्री वाढो, सर्व प्राणिमात्रांमध्ये मित्रत्वाची भावना निर्माण होओ या सर्व विश्वामधील पापरूपी अंधकार नाहीसा होऊन स्वधर्मरुपी सूर्य उगवून त्याचा प्रकाश होओ आणि प्राणिमात्राच्या ज्या ज्या इच्छा असतील त्या त्या पूर्ण होवोत, या भूतलावर अखिल मंगलांचा वर्षाव करणाऱ्या भगवतभक्तांच्या समुदायांची, ईश्वरनिष्ठ संतांची सर्व भूतांना सद्‌भावेंकरून सदोदित भेट होवो.ते भक्तजन कसें आहेत, तर चालते बोलते कल्पतरूंचे बाग जिवंत चिंतामणीचे गाव किंवा अमृताचे चालते—बोलते समुद्रच होत. जे कलंकरहित प्रतिचंद्र संसाररूपी अंधकार दूर करून शांतीसुख देणारे प्रतिसूर्य असे भगवद्‌भक्त, ते सकल जिवांना प्रिय होओत. फार काय मागावे! सर्व त्रैलोक्य सुखाने परिपूर्ण होऊन प्राणिमात्राला हरीचे अखंड भजन करण्याची इच्छा होवो. आणि या ग्रंथावरच ज्यांचे उपजीवन आहे, त्यांना इहलोकचे व परलोकचे सुख प्राप्त होवो. तेव्हा सद्‌गुरु प्रसन्न होऊन म्हणाले की, तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे सर्व होईल असे वरप्रदान मिळाल्याने श्री ज्ञानदेव फार संतोषित झाले. संत ज्ञानेश्वरांच्या भावंडाचा प्रतिगाम्यांनी त्यांचा नको त्या प्रकारे छळ केला, पण ज्ञानेश्वर हे विश्वची माझे घर ।ऐसी मती जयाची स्थिर, किंबहुना चराचर ।आपणचि जहाला ।अशा कोटीला जाऊन पोहोचले होते, म्हणूनच सामान्यातील सामान्य माणूस संत होऊ शकतो असे प्रतिपादन त्यांनी केले. ज्ञानेश्वरांनी सांगितलेला हा भक्तिमार्ग समतेचा आणि बंधुत्वाचा पुरस्कार करणारा होता, म्हणून या भक्ती पंथाची एक प्रभावळ निर्माण झाली. नामदेव शिंपी, नरहरी सोनार, सेना न्हावी, गोरा कुंभार, सावता माळी, चोखा,बंका महार, दासी जनी, वारांगना कानोपात्रा वगैरे सर्व थरातील ही माणसे संत कोटीला जाऊन पोहोचली. एकप्रकारे ज्ञानेश्वरांनी भक्तीच्या मार्गामध्ये आध्यात्मिक लोकशाहीची स्थापना केली म्हणूनच ज्ञानेश्वर हे आध्यात्माच्या क्षेत्रातील महान युगपुरुष ठरतात.या पुरुषाने दाखविलेल्या कर्तृत्वसुमनांचा सुगंध गेली अनेक शतकापासून वर्षानुवर्षे दरवळतो आहे. ज्ञानेश्वरांचे पसायदान म्हणजे विद्वत्ता, कवित्व व साधुत्व यांचा अपूर्व त्रिवेणी संगम होय. केवळ २१ वर्षांमध्येसुद्धा बोलण्यापेक्षा कर्तृत्वाचा हिमालय उभा करता येतो, हा महान आदर्श त्यांनी आपल्यापुढे ठेवला आहे. एवढ्या अल्पवयात ज्ञानेश्वर भाष्यकार झाले, महान कवी झाले, तत्त्वज्ञ झाले, समाजसेवक

झाले, महान संत झाले. हा चमत्कार म्हणजे 'मुंगी उडाली आकाशी । तिने गिळले सूर्याशी।। असाच आहे. ज्ञानेश्वराच्या ज्ञानेश्वरीबद्दल संत नामदेव म्हणतात की,

''नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानदेवी। एक तरी ओवी अनुभवावी ।।

ज्ञानेश्वरीच्या प्रत्येक ओवीमध्ये विश्वव्यापी अमृतरुपी ज्ञान दडलेले आहे. संतसाहित्याची इमारत ज्ञानेश्वरांनी मजबूत केली आहे. म्हणूनच संत बहिणाबाई म्हणतात की,

ज्ञानदेवें रचिला पाया । उभारिलें देवालया।।
नामा तयाचा किंकर । त्याने केला हा विस्तार ।।
जनार्दन एकनाथ । खांब दिला भागवत ।।
तुका झालासे कळस । भजन करा सावकाश ।।

भगवत गीतेचा शेवट सर्व धर्माचा त्याग करून मला शरण ये, मी तुला मोक्ष देईन, सगळ्या पाशांतून मुक्त करीन अशा आश्वासनाने होतो. ज्ञानेश्वरीत गीतेतील तत्त्वज्ञानावर आधारलेल्या धर्मकीर्तनाचा शेवट अशा कोणत्याही आश्वासनाने होत नाही, तर तो पसायदानाने होतो. त्या पसायदानात चित पेक्षा सत् वर अधिक भर आहे. ज्ञानेश्वरी म्हणजे ज्ञानेश्वरांनी निवृत्तीनाथांच्या अध्यक्षतेखाली संतमंडळासमोर केलेले काव्यमय प्रवचन आहे व पसायदान हे सुखी जीवनाचा कानमंत्र आहे. स्वत:चा विचार न करता सर्व विश्वाचा विचार करणारे ज्ञानेश्वर हे ज्ञानाचाईश्वर आहे. हे त्यांच्या पसायदानवरून सहज लक्षात येते. मानवी जीवन सुखी व समृद्ध होण्यासाठी ज्ञानेश्वरानी पसायदानामध्ये सत्कर्म, प्रेमभाव, विश्वकल्याण, सदमार्ग, संत संगती, भूतदया, भजन, कीर्तन आधीचा उल्लेख केला आहे.

सारांश :

संत ज्ञानेश्वरांनी पसायदानाच्या रूपाने जे दिले आहे त्याचे मोठेपण अपूर्व आहे. पसायदान म्हणजे लघुस्वरूपातली ज्ञानेश्वरीच आहे. पसायदान हा मंत्र ही आहे. त्याचबरोबर व्यक्तीला आत्मानुभूती देणारी प्रार्थना आहे. पसायदान म्हणजे ज्ञानेश्वरांनी विश्वव्यापी प्राणिजीवनासाठी मागितलेले अमृतरूपी तत्त्वज्ञान आहे. पसायदान हे सर्व प्राणिमात्रांमध्ये मित्रत्वाची भावना निर्माण करणारा मूलमंत्र आहे.गुरुभक्ती, विश्वकल्याण, तत्त्वज्ञान, सुखीजीवनाचा मार्ग याची ओळख करून देण्याचे ज्ञान पसायदान या प्रार्थनेत आहे.

सर्व कुविचार । आपण त्यागावे ।
सत्याने वागावे । जीवनात ।।
संताच्या वाणीत। अमृताची गोडी।
प्रेमभाव जोडी। मनोमनी ।।
चिंतन करितां। पसायदानाचे ।
सकळ जनाचे। द्वेषजाती ।।

संदर्भग्रंथ सूची :

१. श्री नानामहाराज साखरेकृत, : सार्थ ज्ञानेश्वरी, संपा – ह.भ.प. दत्तराज देशपांडे, सारथी प्रकाशन, पुणे.

२. डी.ए. माने, : पसायदान, नयन प्रकाशन, विलासपूर.

३. धुंडा लमहाराज देगलूरकर, : पसायदान : ज्ञानदेवाचे मागणे, भावार्थ विवेचन, श्री ज्ञानेश्वर महाराज सप्तशताब्दी जन्ममोहत्सव समिती, सोलापूर.

४. सुरेश भास्करराव गर्गे, : पसायदान आणि हरिपाठ सार, गिरीश प्रकाशन उदगीर.

५. संपा.– उषा देशमुख, : ज्ञानेश्वरी दर्शन : मराठीचे अध्यासन आणि अनुभव पब्लिकेशन्स.

६. ल.रा.नसिराबादकर, : प्राचीन मराठी वाङ्मयाचा इतिहास, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.

७. संत ज्ञानेश्वर, : पसायदान, विकिपीडिया.

⌘⌘⌘

आज़ादी का अमृत महोत्सव

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor : 7.479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol. I, Issue- LVIII, 23 March 2022

जागतिक स्त्रीवाद आणि मराठी साहित्य

* मुख्यसंपादक *

प्राचार्य डॉ. वसंत बिरादार

* संपादक *

डॉ. अनिल मुंढे

* सहसंपादक *

डॉ. मारोती कसाब

Quartly Research Journal

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

	कादंबरीच्या अनुषंगाने	
३०.	मुक्ता साळवे यांच्या निबंधातून व्यक्त झालेला स्त्रीवाद	संजीवकुमार निवृत्तीराव देवनाळे
३१.	स्त्रीवाद : संकल्पना आणि स्वरुप	प्रतिक्षा शंकर जाधव
३२.	ललिता गादगे यांच्या कथासाहित्यातील स्त्रीवाद	डॉ. नामदेव सोडगीर
३३.	स्त्रीवाद : संकल्पना स्वरुप	अंगद श्रीपती भुरे
३४.	भारतीय स्त्रीवादाच्या जनक सावित्रीबाई फुले	सौ. माधवी चौकटे (कानघुले)
३५.	स्त्री वेदनेचा हुंकार मांडणारी कवयित्री : संत सोयराबाई	बाळासाहेब निवृत्ती कराड
३६.	१९८० नंतरच्या मराठी कवितेतून अभिव्यक्त झालेला स्त्रीवाद	अजय श्रीराम मुरमुरे
३७.	दलित स्त्री जाणिवेचा स्त्रीवादी दृष्टिकोनातून विचार	प्रा. रवींद्र मधुकर कांबळे
३८.	स्त्रीवादी साहित्य : संकल्पना आणि स्वरुप	डॉ. संतोष चंपती हंकारे
३९.	नव्वदोत्तरी कवितेतील विविधांगी स्त्री जाणिवा	डॉ. भास्कर वि. नरवाडे
४०.	'सत्यशोधक ताराबाई शिंदे यांच्या साहित्यातील स्त्रीवाद'	प्रा. सुलक्षणा ज्ञानदेव सोनवणे
४१.	'मास्तरांची सावली' मधील स्त्रीवादी जाणिवा	डॉ. मारोती दशरथ कसाब
४२.	कार्यकर्त्यांच्या आत्मकथनातून अभिव्यक्त झालेला स्त्रीवाद	भरत शिवाजीराव गायकवाड

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred) ISSN – 2454 - 7905

स्त्रीवाद : संकल्पना व स्वरूप

अंगद श्रीपती भुरे

दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर.

प्राचीन कालखंडाचा विचार करता समाजातील स्त्रियांचे स्थान काळानुरूप बदलत गेलेले दिसून येते. प्राचीन संस्कृतीमध्ये प्रारंभी 'मातृसत्ताक' कुटुंबपद्धती अस्तित्वात होती. मातृहक्क मान्य केलेले होते. त्यामुळे प्राचीन कालखंडात स्त्रियांचा सामाजिक दर्जा उच्च प्रतीचा होता. भारतात येऊन स्थायिक झालेल्या इंडो-आर्यामध्ये देखील मातृवंशीय संस्कृती प्रचलित असलेली दिसून येते. कालांतराने मात्र पुढे मातृसत्ताक, मातृवंशीय कुटुंबपद्धती बदलून ती 'पितृसत्ताक', पितृप्रधान बनलेली आहे हे विविध संस्कृतीच्या अभ्यासातून दिसून येते.

वैदिक कालखंडात स्त्रियांना व्यापक प्रमाणात स्वातंत्र्य होते, तर बौद्ध कालखंडात आणि जैन कालखंडामध्ये स्त्रियांच्या जीवनाला उन्नतावस्था प्राप्त होणारे जीवन निर्माण झाले होते. ते तत्कालीन वाङ्मयाच्या अभ्यासातून दिसून येते. बौद्ध आणि जैन या दोन्ही धर्मसंस्थापकांनी स्त्रियांना शैक्षणिक व अध्यात्मिक स्वातंत्र्य दिले होते. परंतु त्यापुढील कालखंड हा मात्र स्त्रियांच्या जीवनातील प्रकाश युग संपवणारा कालखंड म्हणून मनुस्मृतीचा कालखंड ओळखला जातो. या कालखंडापासूनस्त्रीजीवन बंदिस्त करून टाकले गेले आणि इथूनच खऱ्या अर्थाने स्त्री जीवनाच्या अनेक समस्या व प्रश्नांची निर्मिती झाली.

मध्ययुगीन कालखंड असो वा पेशवे कालखंड असोपाश्चात्त्य देशांचा सुरुवातीचा इतिहास पाहता स्त्रिया या फक्त 'चूल आणि मूल' या कौटुंबिक अवस्थेत अडकलेल्या होत्या.त्यांना समाजात, सार्वजनिक जीवनात दुय्यम स्थान होते. पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या हातातले खेळणे म्हणजे स्त्रीजीवन अशी स्थिती निर्माण झाली होती. शिक्षण, पूजा-अर्चा, समाजकार्य, राजकीय क्षेत्र यापासून अलिप्त असे स्त्रियांचे जीवन होते. आजच्या सजीव प्राण्यासारखे बंदिस्त जीवन चार भिंतीच्याआत जगत होत्या.

समाजातील स्त्रियांचा सहभाग, त्यांचे योगदान, त्यांचे विविध प्रश्न व समस्या इत्यादी बाबतीचे विचारमंथन स्त्री विकासाला पूरक ठरले ते अठराव्या शतकात आणि या विचारमंथनातूनच खऱ्या अर्थाने पुढे स्त्रीवादी विचारधारेचा उगम झाला. आणि येथून तथागत गौतमबुद्धानंतर पुन्हा एकदा जगाला स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता या मूल्यांची ओळख झाली. त्याच वेळी पाश्चिमात्य देशात औद्योगिक क्रांती उदयास आली आणि मानव जात एक असून स्त्री ही सुद्धा एक व्यक्ती आहे.म्हणून स्त्रीलाही समानतेची वागणूक, विकासाचे समान स्वातंत्र्य, समान विकासाची संधी दिली पाहिजे असे लक्षात आले.त्यामुळे स्त्रियांच्या विकासाला खीळ घालणाऱ्या सामाजिक अथवा अन्य रूढी, प्रथा, परंपरा नष्ट झाल्या पाहिजेत अशा प्रकारची प्रचंड सामाजिक व धार्मिक प्रबोधनाची क्रांती घडून आली.

विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात स्त्रीवादी सुधारणावादी महिला अधिक आक्रमक झाल्या. स्त्रियांच्या अंतर्मनातील कोंडला गेलेला बंदिस्त जीवनाचा उद्रेक अनेक प्रश्नरूपाने बाहेर पडू लागला. स्त्री आणि पुरुष यांच्या विकासाच्या दोन अलग प्रक्रियांनमानता दोहोंच्या विकासाच्या दृष्टीने एक समानतेचा विचार व्हावा, असा परिवर्तनीय विचार पुढे येऊ लागला. स्त्रीवादाचा निरनिराळ्या शब्दांतून आणि त्यांच्या परस्परसंबंधांमधून जो विकास घडत गेला आणि स्त्रीच्या गौनत्वाला कारणीभूत ठरणाऱ्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, मानसशास्त्रीय अशा सर्व बाजूच्या घटकांचा सखोल विचार करण्यात येऊ लागला आणि 'स्त्रीवाद' ही संकल्पना स्त्री विकासाच्या दृष्टीने पुढे आली.

Feminism (फेमिनिझम) हा शब्द मूळ लॅटिन भाषेतील असून Femina या शब्दाचा अर्थ Woman असा आहे. 'Havinga quality ofFemales' अर्थात स्त्रियांचे गुण. Womanism च्याऐवजी Feminism हा शब्द पहिल्यांदा इ.स.१८९० च्या दशकात वापरला गेला. Woman हा इंग्रजी शब्द Wifman या शब्दापासून बनला आहे ज्याचा अर्थ 'स्त्री

गौतम बुद्ध, महात्मा बसवेश्वर, छत्रपती शिवाजी महाराज, छत्रपती शाहू महाराज यांनीही स्त्रीमुक्ती विषयक असे विचार मांडलेले दिसून येतात.

आधुनिक स्त्रीवादी चळवळीतून स्त्रीमुक्तीचे विचार अधिक जोमाने पुढे आले असले तरी, त्यापूर्वी ही खऱ्या स्त्रीमुक्तीसाठी कार्य अनेक सुधारकांनी केलेले आहे. ज्यामध्ये बाळशास्त्री जांभेकर यांनी वृत्तपत्राच्या माध्यमातून बाल सतीप्रथा, स्त्रियांवर होणारे अन्याय या विरोधात समाजात जागृती केली. गोपाळ हरी देशमुख यांनी सुद्धा शतपत्रामधून स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार केला. पुरुषांना पुनर्विवाहाची परवानगी असेल तर स्त्रियांनाही पुनर्विवाहाची प असली पाहिजे, असे मत त्यांनी मांडले. विधवांचे केशवपन करण्याच्या प्रथेवर ही कडाडून टीका त्यांनीकेली. तसेच गोविंद रानडे हे स्त्री-पुरुषांच्या समान हक्कांचे पुरस्कर्ते होते, वृद्धांनी कुमारिकांशी विवाह करू नये अशी आग्रहाची करणारे विचार महादेव गोविंद रानडेयांनी मांडले होते. गोपाळ गणेश आगरकरांनीही स्त्रीमुक्तीसाठी बालविवाह कायद्याने बंद व्हावी म्हणून प्रयत्न केला. महात्मा ज्योतिराव फुले यांच्या कार्याने स्त्री सुधारणेसाठी मोठी क्रांती आणली. स्त्रियांच्या आत्मसन्मानाला जागृत करण्याचे त्यांचे कार्य होते. त्यांनी पुण्यात मुलींसाठी पहिली शाळा सु स्त्रियांच्या शैक्षणिक विकासासाठी महात्मा फुले यांनी स्वतःच्या पत्नीला स्वतः शिकवून शिक्षिका बनविले आणि स्त्री क्रांती घडवून आणली. आणि स्त्रीवादीसाहित्याचा पहिल्या हुंकाराच्या पाठीशी आपल्या विचाराचे पाठबळ समर्थ करण्याचे महान कार्य महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी केले. ताराबाई शिंदे यांनी आपल्या 'स्त्री पुरुष तुलना' या नि स्त्रीवादी लेखन केले.असे असले तरी अनेक समाजसुधारकांनी स्त्रीमुक्तीसाठी चे कार्य केले तेही स्त्रीवादी लिखाणात म्हणता येईल. कारण भारतीय प्रबोधनाचे जनक राजा राममोहन रॉय यांनी स्त्रीमुक्तीसाठीचे विचार मांडून अनेक सुरू केल्या. त्यांनी बहुपत्नीत्वाच्या प्रथेवर हल्ला केला, सती प्रथेवर हल्ला केला, स्त्रियांना मालमत्तेचा अधिकार प्र दिला, असे व्यापक स्त्रीवादी चळवळीचे स्वरूप प्राचीन काळातील विचारप्रणालीतून पहावयास मिळते.

इ.स.१९६० नंतर मराठी साहित्यामध्ये जे स्त्रीवादी लिखाण केले गेले त्याची प्रेरणा मात्र भारतीय सं स्त्रीपक्षपाताची चिकित्सा व त्याबरोबर जागतिक पातळीवर स्त्रीवादी साहित्य चळवळीतून मिळालेली प्रेरणा दिसून स्त्री चार भिंतींच्या बाहेर ,गुलामगिरीच्या जोखडातून मुक्त झाली असली तरीही तिला दुहेरी भूमिका आजही पार लागतात. घरातील जबाबदारी, नोकरी, मुले, सासु-सासरे व पती यांची जबाबदारी ती आनंदाने स्वीकारून समानतेने कार्य करीत असल्याचे दिसून येते.

सारांश :

'स्त्रीवाद' म्हणजे स्त्रियांना दुय्यमस्थान न देता एक 'माणूस' म्हणून तिचा विचार करणे होय. स्त्रीवाद चळव विरोधी वाटणारी असली तरी, ती मूलतः समानतेच्या तत्त्वाचा पुरस्कार करते. स्त्रीवाद चळवळीतून आज स्त्री मुक्त साहित्य रूपाने मोकळा झालेला दिसून येतो, ज्यामुळे आज स्त्री ही पुरुषासमान सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, सांस्कृतिक, औद्योगिक, आरोग्यविषयकअशा प्रत्येक क्षेत्रात कार्य करण्यास सक्षम बनलेली आहे.

"स्त्री-पुरुष असा कधी,
करू नये भेदभाव
त्यागुनी मीपणाची वृत्ती
मनी रुजवा समानतेचा भाव."

संदर्भसूची:

१) डॉ. अश्विनी धोंगडे : स्त्रीवादी समीक्षा स्वरूप आणि उपयोजन, दिलीपराज प्रकाशन, पुणे.
२) सुमती लांडे, श्रुती तांबे (संपा.) : स्त्रीवाद, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर.
३) डॉ.शोभा नाईक : भारतीय संदर्भातून स्त्रीवाद, स्त्रीवाद समीक्षा आणि उपयोजन, लोकवाङ्मयगृह, मुंबई.
४) डॉ. सौ. पद्मजापाटील, शोभनाजाधव: भारतीयइतिहासातीलस्त्रिया, फडकेप्रकाशन, कोल्हापूर.
५) डॉ. एस. एस. गाठाळ : भारतीय स्त्रियांचा इतिहास व स्त्री जीवन, कैलाश पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद.

SIDDHI
॥ न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥
PUBLICATION

सिद्धी प्रकाशन

श्रीनगर, नांदेड.

येथे सर्व प्रकारची पुस्तके, नियतकालिके व मासिके प्रकाशित केली जातील.

पुस्तकांसाठी ISBN नंबर उपलब्ध.

संपर्क : डॉ. राजेश गंगाधरराव उंबरकर, सौ.पल्लवी लक्ष्मण शेटे मो. 9623979067

OUR SERVICES

- ISBN Book
- Call for paper
- International Research Journal
- Ph.D. & M.Phil Thesis Book
- E-Book
- Conference and Seminar Proceeding
- Educational Videos and Notes
- Educational Activities

G Pay PhonePe BHIM BHARAT INTERFACE FOR MONEY 9623979067

SIDDHI
Siddhi Prakashan
Nanded.

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

Website : www.wiidrj.com

C/o. R.G. Umbarkar, H.No. 624, Bela Nagar, Near Maroti Mandir, Taroda Kh. Nanded - 431 605 Maharashtra (India)

Email : umbarkar.rajesh@yahoo.com
shrishprakashan2009@gmail.com

Mob : +91-9623979067

ISSN 2454-7905

आज़ादी का अमृत महोत्सव

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor : 7.479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol. II, Issue- L, 09 April 2022

Kisan Shikshan Prasarak Mandal, Udgir's

Mahatma Phule Mahavidyalaya, Ahmedpur

NAAC Accredited with 'B' Grade

Dist. Latur State : Maharashtra (433515)

One Day International Seminar (Online)

Organized By

Department of Sociology in collaboration with

Swami Ramanand Teerth Marathwada University Nanded

On

"Yugpurush Dr. Babasaheb Ambedkar"

Editor in Chief : **Principal Dr. Vasant Biradar**

Editor : **Dr. Satish Sasane**

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Reffered)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar

House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)
Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067
Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

22.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषी व कामगार विषयक विचार	डॉ. रवीद्र म. कांबळे	77
23.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे साहित्यिक व्यक्तिमत्त्व	प्रा. डॉ. यादव सूर्यवंशी	81
24.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाही शासनपद्धती संबंधी विचार	प्रा. डॉ. गोरे बी. एम.	86
25.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व्यक्ती व कार्य	डॉ. येरावार किरण किशनराव	89
26.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार	डॉ. सुनीता लिंबराज गुजर	92
27.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार	अंगद श्रीपती भुरे	94
28.	'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार व कामगिरी'	डॉ. शालिग्राम गोपालराव शिंदे	98
29.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षण विषयक विचार	प्रा. राजकुमार मोरे	101
30.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे तत्त्वज्ञान	प्रा. डॉ. भुसारे एस. आर.	105
31.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : व्यक्तित्व आणि कर्तृत्व	प्रा. डॉ. नवीन केशवराव सोळंके	108
32.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे जातीनिर्मूलन विषयक विचार	प्रा. डॉ. नंदा पंढरीनाथ कंधारे	111
33.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार	प्रा. डॉ. सुनीता जगन्नाथराव कुकडे	116
34.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार	प्रा. डॉ. बळीराम पवार	120
35.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार	आदित्य देवीदास ससाणे	122
36.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार	आशा राठी (भराडिया)	126
37.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शिक्षण विषयक विचार	पल्लवी प्रकाश कांबळे प्रकाश सीतराम कांबळे	128
38.	"युगपुरुष डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर"	डॉ. सतीश गंगाराम ससाणे	130
39.	स्त्री ओवीगीतांतून प्रकट झालेला आंबेडकरी विचार	कराड बाळासाहेब निवृत्ती	134
40.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार	प्रा. बालासाहेब शिवाजी पवार	138
41.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व दलित हक्क चळवळ	जोंधळे राजकुमार विष्णू	141
42.	शिक्षण व शील – डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा. डॉ. प्रशांत बाबुराव बिरादार	144
43.	ग्रामीण अर्थव्यवस्था नाकारणारे डॉ बाबासाहेब	श्रीमती अनिता तुकाराम यलमटे डॉ. विलास पाटील	147

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक विचार

अंगद श्रीपती भुरे
दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर

भारत हा कृषिप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो. भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा असलेला शेती व्यक्तीच्या विकासाबरोबरच देशाच्या विकासामध्ये महत्त्वपूर्ण घटक आहे. 'खरा भारत पाहायचा खेड्याकडे चला'. असे महात्मा गांधीजींनी म्हटले आहे. त्याप्रमाणेचमहात्मा फुले यांच्या विचाराला महाराजांच्या कृतीला अर्थशास्त्रीय परिभाषेमध्ये बसवताना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आर्थिक विका महत्त्व प्रतिपादन करताना म्हणतात की, 'शेती केवळ पोट भरण्याचं साधन नाही, तर राष्ट्रीय उत्पादन व महान असे साधन आहे.' म्हणूनच शेतीकडे केवळ उपजीविकेचे एक साधन म्हणून न पाहता शेती विकासासाठी महत्त्वपूर्ण घटक आहे या हेतूने शेतीला विशेष महत्त्व दिले पाहिजे.

भारतीय न्यायशास्त्रज्ञ, अर्थशास्त्रज्ञ, राजनीतिज्ञ, तत्त्वज्ञ व समाजसुधारक, घटनेचे शिल्पकार बाबासाहेब आंबेडकर हे सर्वपरिचित आहेत. माणसाला मानवधर्माची शिकवण देणाऱ्या डॉ. बाबासाहे यांनी अस्पृश्य, शोषित, पीडित लोकांमधील अज्ञान नष्ट करण्यासाठी अनेक चळवळी उभारल्या, या माध्यमातून कामगार, शेतकरी, शोषित, स्त्री आणि सामान्य जनसमूहवर्गाला त्यांच्या शोषणाची, होणाऱ्या अन्यायाची, त्यांच्या मूलभूत अधिकारांची जाणीव करून दिली. स्वतंत्र भारताचे पहिले भारतीय संविधानाचे जनक म्हणून ओळखले जाणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे सामान्य जनांचे होते.सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय, धार्मिक, आर्थिक आणि आरोग्यविषयक अशा विविध क्षेत्र योगदानामुळे बाबासाहेबांना आधुनिक भारताचे शिल्पकार अथवा आधुनिक भारताचे निर्माते असे म्हण

पाल वरणच्या व्याख्येनुसार डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे सर्वोत्तम बुद्धिजीवीमध्ये मोडतात, त ग्रामसी म्हणतात की, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मूलतः बुद्धिजीवी व्यक्तिमत्त्वाचे एक असामान्य उ त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा प्रत्येक पैलू पूर्णतः समाजाचे न्याय्यहक्क जोपासणारा आहे. त्यांनी आयुष्यभर आंदोलन व लढ्यांनी देशात एकता व अखंडता कायम ठेवलेली आहे. बाबासाहेब म्हणतात की, " मी प्र व अंतिमत: भारतीयच आहे." देशाला प्राथमिकता देणारा उच्च दर्जाचा महामानव म्हणजे डॉ. बाबासा होत.ज्यांनी समाजातल्या विविध क्षेत्रामध्ये विकास करण्यासाठी आपल्या लेखणीतून प्रबोधन कार्य केल तरी अजूनही त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विविधांगी पैलू अभ्यासकांच्या अध्ययनातून दुर्लक्षित राहिलेला जसे शेती विकासाचा दृष्टिकोन.

मानवाच्या भ्रमंती जीवनाला खऱ्या अर्थाने स्थिरता मिळाली ती शेतीमुळेच. शेतीमुळेच माणू स्थिर झाला, आणि आपला उदरनिर्वाह करून लागला. त्याचबरोबरआर्थिकविकासही साध्य करू लाग काळानुसार मानवाने शेतीचा शोध लावला, आणि शेती विकसित करण्याचे तंत्र त्यानेच निर्माण उदरनिर्वाहाबरोबरच शेतीद्वारे आर्थिक विकास साधण्याचा मानव प्रयत्न करू लागला. भारत हा कृषिनि आणि कृषीनिर्मित देश आहे. हे आपण अनेक शतकापासूनच ऐकतो आहोत. भारतातील ८०टक्के लो अवलंबून आहेत त्यामुळेच भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषिकेंद्रित अशीच राहिलेली आहे हे लक्षात

... यांचे शेती विकासाच्या दृष्टिकोनातून मांडलेले विचार आणि दूरदर्शीपणा तून मांडलेले विचार हे आजच्या ... महत्त्वपूर्ण असे विचार आहेत. आजशेतीच्या विकासासंदर्भात त्यांचे बहुमोल विचार म्हणजे,

१) शेतीकडे पाहण्याचा पारंपरिक दृष्टिकोन बदलला पाहिजे.

२) शेती विकासासाठी शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण दिले पाहिजे.

३) शेतीही शास्त्रशुद्ध व आधुनिक पद्धतीने केली पाहिजे.

४) शेतीसाठी योग्य खते व योग्य निरोगी बियाणांचा वापर केला पाहिजे.

५) शेतीमध्ये उत्पादन वाढवण्यासाठी सिंचन सुविधा निर्माण केल्या पाहिजेत.

६) शेती करण्याबरोबरच शेतीविषयक पूरक उद्योगधंद्याची जोड दिली पाहिजे.

७) शेतसारा शेतावर, उत्पादनावर न लावता शेतकऱ्याचीआर्थिक कुवत लक्षात घेऊन लावला पाहिजे.

८) शेतकऱ्यांना अस्मानी संकटाच्या काळात सरकारने मदत केली पाहिजे.

असे दूरदृष्टीपणातून मांडलेले बाबासाहेबांचे विचार शेती विकासासाठी आजही महत्त्वपूर्ण आहेत.

...

शेतकऱ्यांच्या हितासाठी, शेतकऱ्यांच्या विकासासाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शेतीविषयक अनेक ... उभ्या केल्या, ज्यामधून शेती आणि शेतकऱ्यांबद्दल विशेष जाणीव जागृती झाली. शेतीचे उत्पादन ...साठी बाबासाहेबांनी नद्याजोड प्रकल्प, धरणे बांधणे, सिंचनाच्या सोयी उपलब्ध करणे आवश्यक ...चे सांगितले शेतीच्या विकासासाठी शेतीमध्ये मनुष्यबळ व चांगल्या प्रतीची बी-बियाणे, खते आणि ...च्या वापरावर भर दिला पाहिजे असे सांगितले. विविध लेख, विविध भाषणे, विविध चळवळीच्या ...तून बाबासाहेबांनी शेती विकास करण्याचे विचार मांडलेले आहेत. या विचारातूनच महाराष्ट्राबरोबरच ... भारात हरितक्रांती झाली आणि अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्णता आलेली आहे. शेती व शेतकऱ्यांच्या ... चिंतन करणाऱ्या, शेतीविषयक विचार मांडणाऱ्या, शेती विकासासाठी चळवळी उभ्या करून एकता ... करण्यासाठी स्वतःला झोकून देणाऱ्याबाबासाहेबांना देशातील शेती व शेतकरी यांचे सर्व प्रश्न संपवायचे होते ... शेती व शेतकऱ्यांच्या विकासासाठी शासनाकडे त्यांनी शेतसारा, जनावरांचा चारा आणि पाण्यावरील कर ...च्या मागण्या केल्या आणि शेतीचा विकास केला. म्हणूनच आजच्या स्थितीत बाबासाहेबांचे शेतीविषयक ... हे शेती विकासासाठी व देशाच्या प्रगतीसाठी मोलाचे आहेत.

"शेतकऱ्यांच्या विकासाला
आधार काळया मातीचा,
अवलंबूननवतंत्रज्ञान
विकास करावा शेतीचा,
अर्थव्यवस्थेचा कणा म्हणून
पाहिले जाते शेतीकडे,
व्यक्तीनि देशाच्या विकासासाठी
घ्यावे उद्योग निकृषीज्ञानाचे धडे."

...सूची:

... खांजरे , डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे खंड - 3, अशोक प्रकाशन, नागपूर.

... बी. एन. कऱ्हाडे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सामाजिक न्याय आणि परिवर्तन, पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रीब्युटर्स, नागपूर.

... ल्हाद लुलेकर, आनंत पैलूंचा सामाजिक योद्धा दलितेतरांसाठी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, सायन पब्लिकेशन, प्रा. लि. पुणे.

... कीर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई.

... मेश्राम व इतर, (संपा.), डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर गौरवग्रंथ, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.

***

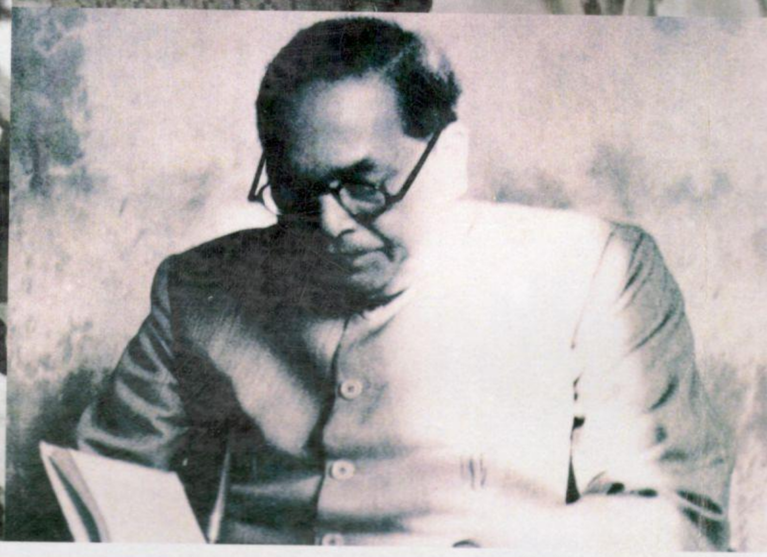

G Pay PhonePe BHIM BHARAT INTERFACE FOR MONEY 9623979067

SIDDHI
Siddhi Prakashan
Nanded.

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

Website : www.wiidrj.com

C/o. R.G. Umbarkar, H.No. 624, Bela Nagar, Near Maroti Mandir,
Taroda Kh. Nanded - 431 605 Maharashtra (India)

Email : umbarkar.rajesh@yahoo.com
shrishprakashan2009@gmail.com

Mob : +91-9623979067

ISSN 2454-7905

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
SJIF 2021 - Impact Factor : 7.479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol. I, Issue- LV, 28 March 2022

शासकिय अध्यापक महाविद्यालय, नांदेड.
संलग्नित
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.
अंतर्गत गुणवत्ता हमी कक्ष यांच्या द्वारा आयोजित

एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिसंवाद (ऑनलाईन)

मराठी साहित्यातील स्त्री प्रतिमा

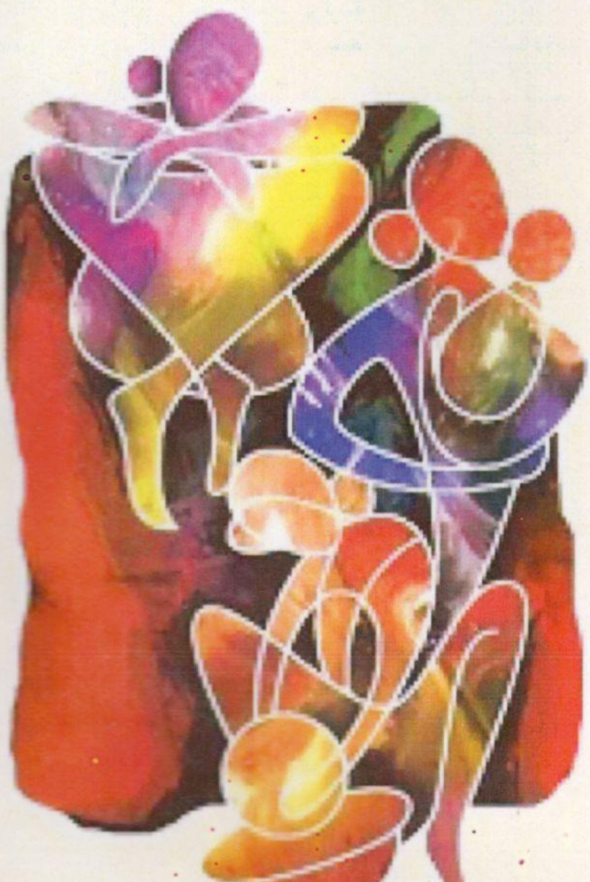

* प्रमुख संपादक *
प्राचार्य डॉ. उर्मिला धूत

* संपादक *
प्रो.डॉ. शैला सारंग

* सह संपादक *
प्रो.डॉ. वनिता रामटेके

INDEX

Sr. No.	Title of the Paper	Name of Author	Page No.
01.	मध्ययुगीन संत कवयित्रींच्या साहित्यातील आधुनिक विचार	प्रा. विद्या कुलकर्णी	01
02.	मराठी साहित्यातील स्त्री प्रतिमा - बहिणाबाई चौधरी -एक अभ्यास	श्री वारुळकर प्रदीप मुरलीधर मा. डॉ. धूत यु. एम.	09
03.	मराठी कविता साहित्यातून अभिव्यक्त झालेल्या स्त्रीवादी विचारधारेचा आढावा	प्रा. शुभांगी विजय होले डॉ. उर्मिला धूत	16
04.	मराठी दलित साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	श्रीमती आशा पांडुरंग रोडगे प्रो. डॉ. व्ही. डी. रामटेके	21
05.	मराठी साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	प्रो. डॉ. एस. बी. सारंग श्री. डी. एम. गिरी	25
06.	मराठी दलित साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्वी प्रतिमा	श्री. अभिजीत भगवान सारंग श्री. एम. ए. शेख	30
07.	प्राचीन मराठी साहित्यातील आधुनिक विचार संत तुकाराम महाराज यांच्या अभंगातून व्यक्त होणारे आधुनिक विचार एक समीक्षा	डॉ. सुनीता यादवराव पाटील	35
08.	"ग्रामीण कवितेतील स्त्री चित्रणाचे बदलते स्वरूप"	प्रा. विक्रम उ. मोरे	39
09.	1990 नंतरच्या मराठी ग्रामीण कवितेतील स्त्री प्रतिमा	प्रा. कदम सखाराम बाबाराव प्रा. डॉ. शिंदे दत्ता रुस्तुमराव	45
10.	मराठी संत साहित्यातून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा	प्रा. हिरा वाघ	50
11.	"काव्यफुलेतून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा"	अंगद श्रीपती भुरे	55

"काव्यफुलेतून अभिव्यक्त झालेली स्त्री प्रतिमा"

अंगद श्रीपती भुरे
दयानंद कला महाविद्यालय,लातूर

...धुनिक भारताच्या युगणाईका म्हणून क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचे कार्य उल्लेखनीय आहे. भारतीय ... शिक्षणाची ज्योत खऱ्या अर्थाने सावित्रीबाईने पेटवली आणि स्त्री जीवनातील अज्ञानरूपी बंदिस्त जीवनाचा अंधार ... म्हणूनच भारतातील स्त्रीमुक्तीच्या आद्य स्त्री प्रणेत्या, पहिल्या स्त्री शिक्षिका अशी सावित्रीबाई फुले यांची ओळख ... आहे. आजच्या आधुनिक काळात आजची स्त्री ही पुरुषाच्या खांद्याला खांदा लावून प्रत्येक क्षेत्रात कार्य करत ... शिक्षणाने आजची स्त्री सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक अशा सर्व क्षेत्रांमध्ये कार्यरत ... दिसून येत आहे.

...ल आणि मूल' एवढ्या मर्यादित चार भिंतीच्या आत बंदिस्त जीवन जगणारी स्त्री, केवळ जणू एक शोभेची वस्तू ... पुरुषप्रधान संस्कृतीच्या आधीन राहून गुलामाचे जीवन जगणारी, 'अबला'समजली जाणारी, 'स्त्री' ही आज ... सावित्रीबाई फुले यांच्या स्त्री शिक्षणाच्या प्रेरणेतूनच 'सबला' झाली असेम्हणणे चुकीचे ठरणार नाही. आजची स्त्री ... भिंतीच्या आत राहूनकधी आई, कधी बहीण, कधी मुलगी, कधी पत्नी, कधी मैत्रीण, कधी शिक्षिका, कधी डॉक्टर, ... तर कधी उत्तम गृहिणी म्हणून अशा विविध स्त्रीप्रतिमामधून ती कार्य करत असलेली दिसून येत आहे. आजच्या ... विकासाच्या दिशेने झेप घेणाऱ्या स्त्री प्रतिमांचा विचार करता विकासाला मार्गदर्शक व प्रेरणादायी आधार हा ... सावित्रीबाई ज्योतिराव फुले यांच्यामुळे मिळाला हे मात्र निश्चित सांगता येईल.

...रतातील पहिल्या स्त्री शिक्षिका, पहिल्या स्त्री मुक्ती चळवळीच्या नेत्या, शोषित, पीडित, पददलितांच्या कैवारी ... शिक्षणाच्या पुरस्कर्त्या म्हणून सावित्रीबाई फुले यांचे नाव सर्वप्रथम घ्यावे लागते. एका अशिक्षित स्त्रीने शिक्षण ... शिक्षिका बनावे आणि अनेक वर्षानुवर्षे अज्ञानाच्या अंधकारात हरवलेल्या, चाचपडणाऱ्या स्त्री-शूद्रांना ज्ञानरूपी प्रकाश ... फुले यांनी दाखवला. ही गोष्ट भारताच्या इतिहासात अपूर्व अशी आहे. अशिक्षित असलेली सावित्रीबाई फुले ही ... शिक्षण घेऊन शिक्षणाच्या क्षेत्रातून, सामाजिक क्षेत्रात, सामाजिक क्षेत्रातून, आर्थिक, राजकीय अशा विविध क्षेत्रात ... आणि स्त्रीमुक्तीसाठी, शोषित वर्गासाठी, पती महात्मा फुले यांच्या सोबत सतत कार्यरत राहते, यातून त्यांची स्त्री ... महान आहे हे लक्षात येते. स्वतःचा विचार न करता दुष्काळातल्या अन्नासाठी तडफडणाऱ्या हजारो जीवांच्या ... घास भरवला. शेतकरी, कामगारवर्ग तसेच सामाजिक सुधारणांसाठी वाङ्मयाचे साधन हाती घेऊन कवयित्री व ... प्रतिमेतून समाज प्रबोधन त्यांनी केलेले दिसून येते. जनावरांप्रमाणे जीवन जगणाऱ्या स्त्री- शूद्रांना त्यांना ... बनण्याचे कार्य केले. स्वतःपासून सुरुवात करून सर्व समाज, सर्वगाव सुशिक्षित व्हावा, सुसंस्कृत व्हावा यासाठी ... लोकांच्या विरोधाला सामोरे जाऊन सावित्रीबाईंनी शिक्षणाची ज्योत तेवत ठेवली. यातून सावित्रीबाई फुले ... प्रतिमेची विविध रूपंलक्षात येतात.

...ज्योती, क्रांतीज्योती, स्त्रीमुक्तीच्या पहिल्या शिक्षिका असणाऱ्या सावित्रीबाई फुले यांचा जन्म पुरातन कर्मठ ... चिकटून बसलेल्या समाजात, सातारा जिल्ह्यातील, खंडाळा तालुक्यातील 'नायगाव' या एका चिमुकल्या ... जानेवारी १८३१ रोजी झाला. आंब्याच्या वनात वसलेले, किर्ददाटझाडीत असलेले आणि विहिरीच्या पाण्याने ... 'नायगाव' हे सुपीक, सुसंपन्न असेगाव होते. अशा या नायगावच्या खंडोजी नेवसे पाटील आणि लक्ष्मीबाई या ... मुलगी म्हणजे सावित्रीबाई. सावित्रीबाई ह्या खंडोजी नेवसे पाटील यांच्या ज्येष्ठ कन्या होत्या. सावित्री, सिदुजी, ... आणि श्रीपती अशी चार अपत्ये खंडोजी नेवसे पाटील यांना होती. नेवसे पाटील हे नायगाव परिसरातील गोरगरीब

विकास, गरीब स्त्री शूद्रादीशूद्रांची कणव स्पष्ट होते. त्यांच्या कवितेतून आधुनिक व प्राचीन अशा दोन्ही पायाभरणी झाल्याचे स्पष्ट दिसून येते.

सारांश :क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांचा 'काव्य फुले' हा काव्यसंग्रह म्हणजे माणसाला माणसाची ओळख व काव्यसंग्रह आहे. एक स्त्री म्हणून समाजात जीवन जगताना माणसाला माणूस म्हणून जगण्याचे स्वातंत्र्य आहे, स्त्रीशिक्षणाच्या माध्यमातून सांगितले. आणि मानवाचे वास्तव जीवनानुभव 'काव्य फुला'तून मांडले आहेत. अज्ञान परंपरा, चालीरीती नष्ट करण्यासाठी शिक्षण हे महत्त्वाचे आहे, हे ओळखून त्यांनी स्त्रीमुक्ती चळवळीची नि सामाजिक, शैक्षणिक, धार्मिक, आर्थिक, सांस्कृतिक अशा विविध क्षेत्रांमध्ये आणि एक स्त्री म्हणून, पत्नी म्हणून, गृ शिक्षिका म्हणून, समाजसुधारक म्हणून, समाजसेविका म्हणून, स्त्री शिक्षणाच्या प्रणेत्या म्हणून, सजीव सृष्टीतील भावबंधनम्हणून त्यांची स्त्री प्रतिमा वंदनीय आहे.

"स्त्री शिक्षणाचा पाया रचला
महात्मा फुले नि सावित्रीने,
एकात्मता निर्माण करावी
देशातल्या सर्व स्त्री पुरुषाने."

संदर्भसूची :

१) डॉ.मा.गो.माळी (संपा.), सावित्रीबाई फुले समग्र वांग्मय, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई.

२) प्रा.सौ.विजया मधुकर इंगोले, ज्ञानज्योतिमाईसावित्री फुले, आयुष्य प्रकाशक, आंबेजोगाई.

४) डॉ.अनिल कठारे, भारतीय स्त्री चळवळीचा इतिहास, एज्युकेशनल पब्लिशर्स अँड डिस्ट्रिब्युटर्स, औरंगाबाद.

५) डॉ.मा.गो.माळी व इतर (संपा.), सावित्रीबाई फुले (काल आणि कर्तृत्व) महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृतीम

६) सावित्रीबाई फुले - विकिपीडिया.

SIDDHI
PUBLICATION

सिद्धी प्रकाशन

श्रीनगर, नांदेड.

येथे सर्व प्रकारची पुस्तके, नियतकालिके व मासिके प्रकाशित केली जातील.
पुस्तकांसाठी ISBN नंबर उपलब्ध.

संपर्क : डॉ. राजेश गंगाधरराव उंबरकर, सौ.पल्लवी लक्ष्मण शेटे मो. 9623979067

G Pay   PhonePe   BHIM BHARAT INTERFACE FOR MONEY   9623979067

SIDDHI
Siddhi Prakashan
Nanded.

Worldwide International Inter
Disciplinary Research Journal

Website : www.wiidrj.com

C/o. R.G. Umbarkar, H.No. 624, Bela Nagar, Near Maroti Mandir,
Taroda Kh. Nanded - 431 605 Maharashtra (India)
Email : umbarkar.rajesh@yahoo.com
shrishprakashan2009@gmail.com
Mob : +91-9623979067

ISSN 2454-7905

विद्यावर्धिनी संचालित,

अण्णासाहेब वर्तक मानव्य, केदारनाथ मल्होत्रा वाणिज्य व ई. एस. अंड्राडिस विज्ञान महाविद्याल

वसई रोड (प.), जि. पालघर – ४०१२०२

(मुंबई विद्यापीठाशी संलग्

मराठी विभाग

आणि

भारतीय सामाजिक विज्ञान अनुसंधान परिषद (ICSSR), पश्चिम विभागीय केंद्र, मुंबई

Indian Council of Social Science Research

यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

विद्यावार्ता

International Peer reviewed Research Journal

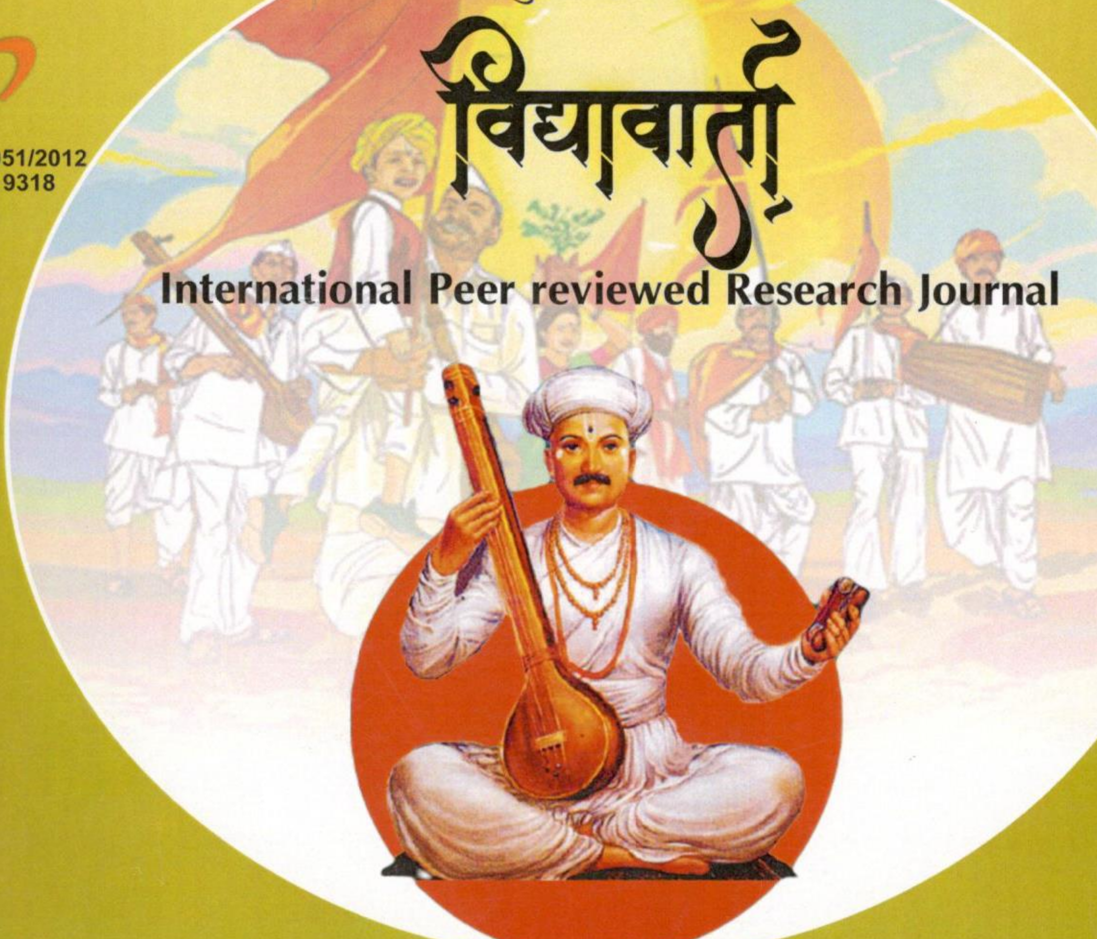

।। संत साहित्याची समकालीनता ।।

एक दिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्र

शनिवार दि. १७ डिसेंबर २०२२

समन्वयक
डॉ. शत्रुघ्न फड
(मराठी विभाग प्रमुख)
९४२२६७०५३०

सहसमन्वयक
डॉ. सखाराम डाखोरे
(सहाय्यक प्राध्यापक)
९८५०११६६४५

प्रा. शैलेश औटी
(सहाय्यक प्राध्यापक)
९८३३४८७४६८

निमंत्रक
डॉ. अरविंद उबाळे
(प्राचार्य)

INDEX

01) संत साहित्य आणि पर्यावरण
अंगद श्रीपती भुरे, लातूर ||11

02) समाजविचार परिवर्तनात वारकरी संतसाहित्याची भूमिका :
डॉ. शत्रुघ्न फड, आरती विनोद ठाकूर, जि. पालघर ||14

03) संत साहित्यातील शाश्वतता
कु. प्राची विनोदराव मेंढे, (अकोला) ||20

04) संतसाहित्याचे कृषियोगदान
कु. वैखरी दिलीप नवेले, जि.पालघर ||23

05) संत तुकारामांच्या अभंगातील समाजप्रबोधन
प्रा. डॉ. आशा सोपान गिरी, परभणी ||29

06) संत साहित्य आणि समाजप्रबोधन
डॉ. उज्ज्वला यशवंत सामंत, जि. सिंधुदुर्ग ||33

07) संत साहित्यातील संत कवयित्रींचे योगदान
Dr. N. V. Gawali, Vaibhavwadi ||39

08) संत ज्ञानदेव पुरस्कृत वारकरी संप्रदायाने घडविलेला महाराष्ट्राचा लोकोध्दार
डॉ. श्री चंद्रशेखर आत्माराम भगत, जिल्हा पुणे ||43

09) संत साहित्यातून होणारे सामाजिक प्रबोधन
डॉ. ज्योती परब, मुंबई ||49

10) संत ज्ञानेश्वर व संत तुकारामांच्यावाङ्मयातील स्थलकालातीत विवेकवाद
डॉ.गीता मांजरेकर, आशा कुंभार, मुंबई ||54

11) संत एकनाथांची भारुडे म्हणजे नाथकालीन लोकजीवनाचे व लोकसाहित्याचे प्रकट दर्शनच !
डॉ. जगदीश लक्ष्मण पाटील, जि. जळगाव ||62

12) तत्त्वज्ञानातील 'सुखवाद आणि वारकरी संतसाहित्यातील 'सुखसंबंधित ...
प्रा.डॉ. ज्ञानेश्वर भोसले, जि. पालघर ||68

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

01

संत साहित्य आणि पर्यावरण

अंगद श्रीपती भुरे
दयानंद कला महाविद्यालय, लातूर

****

पर्यावरण आणि मानव यांची नाते अतूट आहे. पर्यावरणामध्ये सर्व सजीवांचा समावेश होत असून, शिलावरण, जलावरण, जीवावरण आणि वातावरण या घटकांनी मिळून पर्यावरण बनले आहे. यामध्ये हवा, पाणी, प्रकाश, जमीन, पर्वत, नद्या, सर्व सजीव, निर्जीव, पर्जन्यमान, उंची, तापमान अशा सर्वांचा समावेश होतो. अन्न, वस्त्र, निवारा आणि आरोग्य या मानवी मूलभूत गरजा निसर्गातूनच पूर्ण होतात. सर्व सजीव सृष्टीमध्ये मानव हा झपाट्याने आपला विकास करत आहे.'पर्यावरण हे सर्व सजीव सृष्टीचे घर म्हणून ओळखले जाते'. ज्यामध्ये सजीव घटकाबरोबरच निर्जीव घटकांचाही समावेश होतो.

प्राचीन व आधुनिक काळाचा विचार करता आज पर्यावरणातील अनेक घटकांमध्ये बदल झालेला दिसून येत आहे. वाढती लोकसंख्या आणि मानवाच्या वाढत जाणाऱ्या मूलभूत गरजांमध्ये मोठ्या प्रमाणात दिवसेंदिवस वाढ होत आहे. त्यामुळे नैसर्गिक साधन संपत्तीचा मोठ्या प्रमाणात वापर होत आहे. त्यामुळे पर्यावरणामधील संतुलन बिघडत चाललेले दिसून येत आहे. प्राचीन काळातील पर्यावरणाचा इतिहास पाहता असे लक्षात येते की, प्राचीन काळाच्या तुलनेत आधुनिक काळात पर्यावरणामध्ये खूप मोठ्या प्रमाणात बदल झालेला आहे. आणि याला कारणीभूत केवळ मानवच आहे हेही वास्तव लक्षात येते.

आधुनिक काळामध्ये आधुनिक तंत्रज्ञानात झालेली वाढ, शहरीकरणात झालेली वाढ व मोठमोठ्या उद्योगात झालेली वाढ यामुळे निसर्गातील साधनसंपत्तीचा मोठ्या प्रमाणात मानव वापर करतो आहे. ज्यामुळे जंगलाचा ऱ्हास झाला आहे, वन्य जीवन संकटात आले आहे. पर्यावरणामधील संतुलन बिघडून अनेक प्रश्न निर्माण होत आहेत. मोठे मोठे हिरवेगार जंगल नष्ट होऊन रंगीबेरंगी सिमेंटचे जंगल आज शहरीकरणाच्या रूपाने उभे होत असल्याचे दिसून येत आहेत. आणि निसर्गाचे वास्तव सौंदर्य हे आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या या युगात चित्ररूपाने काही क्षणापुरताच आनंद देत आहे. आधुनिक काळातील पर्यावरणाचा विचार करता प्राचीन काळातील पर्यावरण निसर्गसृष्टी व निसर्गातील सर्व सजीव सृष्टी ही सुसंपन्न होती. कारण मानव निसर्गातील साधन संपत्तीला ईश्वरीय देणगी मानत होता, आणि निसर्गातील सूर्य, चंद्र, पाणी, झाडे, पशुपक्षी यांचे पूजन करीत होता. निसर्ग हा मानवाचे संरक्षण करतो, म्हणून मानवाने ही निसर्गाचे संरक्षण केले पाहिजे. असे विचार मानवाच्या मनात पूर्वी होते. त्या विचारांचे महत्त्व आजही महत्त्वपूर्ण ठरतात जे की संतांनी अभंग, ओवी, भारुडे अशा विविध साहित्यरचनेतून सांगितलेले आहेत. संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, संत तुकाराम, संत एकनाथ, संत रामदास, संत जनाबाई, संत मुक्ताबाई, संत सोयराबाई, संत चोखामेळा, संत कान्होपात्रा, संत गाडगेबाबा, संत तुकडोजी महाराज अशा अनेक संतांनी पर्यावरणाचे महत्त्व ईश्वर भक्तीतून सांगितलेले आहे. जंगल, वने, पशुपक्षी, नद्या, झाडे, डोंगर, चंद्र, सूर्य, तारे, हवा, प्रकाश, पाणी अशा निसर्गातील साधनसंपत्तीला ते ईश्वराचे रूप मानत असत व त्यातूनच पर्यावरणाचे संरक्षण होत असे. ईश्वर भक्ती व निसर्ग शक्ती यांच्यामध्ये एक अतूट नाते निर्माण होऊन पर्यावरणामध्ये सुसंपन्नता राहिली होती. निसर्ग शक्ती व ईश्वर भक्तीच्या मार्गातून एकात्मता व मानवी विकास साधण्याचे कार्य संत परंपरेतून झालेले दिसून येते. मानवाला जशा भावना आहेत तशा भावना ह्या इतर सजीवांनाही आहेत. प्रत्येकाला आनंदाने जीवन जगण्याचे अधिकार आहेत. त्यामुळे आपल्या हितासाठी दुसऱ्याचे अहित करू नये, निसर्गातील साधनसंपत्तीचे जतन करणे, सजीव सृष्टीचे संरक्षण करणे, हे मानवाचे कर्तव्य आहे. याची जाणीव करून देणारे विचार संतांचे होते. तेच संतांचे विचार आजही महत्त्वपूर्ण व मौलिक ठरतात. मानवी जीवन सुखाचे व समृद्ध व्हावे यासाठी संत ज्ञानेश्वर

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
ISO9001-2015
CERTIFIED
International Multilingual Research Journal

IMPACT 8.14 iijif FACTOR

विद्यावर्धिनी संचालित,
अण्णासाहेब वर्तक मानव्य महाविद्यालय,
केदारनाथ मल्होत्रा वाणिज्य महाविद्यालय व
ई. एस. अंड्राडिस विज्ञान महाविद्यालय
(मुंबई विद्यापीठाशी संलग्न) आणि
कनिष्ठ महाविद्यालय
वसई रोड (प.) जि. पालघर - ४०१२०२

Publisher & Owner
Archana Rajendra Ghodk
Harshwardhan Publication Pvt.Lt
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Bee
Pin-431126 (Maharashtra)
vidyawarta@gamil.com

www.vidyawarta.com

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

Impact Factor 7.149

ISSN 2349-638x

Peer Reviewed And Indexed

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)

Monthly e-Journal

VOL-VIII ISSUE-IV April 2021

Address
- Devgiri Nagar, Ambajogai Road, Latur.
- Tq. Latur, Dis. Latur 413512 (MS.)
- (+91) 9922455749, (+91) 8999250451

Email
- aiirjpramod@gmail.com
- aayushijournal@gmail.com

Website
- www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

Sr.No.	Author Name	Research Paper / Article Name	Page No.
32	डॉ. दशरथ भिसे	वणवा : एक भौगोलिक अभ्यास	146 To 155
33	डॉ.नितीन जाधव	बालक व महिलांचे मानवी हक्क	156 To 160
34	डॉ.अण्णासाहेब हरदारे	‘ लोकशाही विषयी’ डॉक्टर बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विचार	161 To 165
35	डॉ. प्रशांत व्ही.बुराडे	महाराष्ट्रांतील जलसंसाधन : समस्या , कारणे व उपाय	166 To 170
36	डॉ.राजेंद्र ठाकरे प्रमिला प्रल्हाद देहाडे	पत्रात्मक साहित्याचे स्वरूप	171 To 179
37	अंगद श्रीपती भुरे	अनंत फंदीचा ‘फटका’ व त्यातील व्यवहारज्ञान	180 To 184
38	प्रा.डॉ. रत्नाकर बाबुराव लक्षटे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्रवादाविषयीचे विचार	185 To 189
39	प्रा. प्रवीण कारभारी शिंदे	विनोबा भावे यांचे शैक्षणिक विचार	190 To 193
40	डॉ.व्ही.बी.राठोड	‘झेलझपाट’ कादंबरीचा भाषिक अभ्यास	194 To 198
41	प्रा.डॉ. दशरथ भिसे	निर्वनीकरण : एक भौगोलिक अभ्यास	199 To 213
42	डॉ.व्ही.बी.राठोड	‘उपरा ’ आत्मकथनातील भाषिक सौंदर्य	214 To 219

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)
VOL- VIII ISSUE- IV APRIL 2021 PEER REVIEW e-JOURNAL IMPACT FACTOR 7.149 ISSN 2349-638x

अनंत फंदीचा 'फटका' व त्यातील व्यवहारज्ञान

- अंगद श्रीपती भुरे

मराठी काव्यात अनेक प्रकार हाताळले गेले आहेत. जसे की अभंग ,ओवी, भारूड, पोवाडा, लावणी ,गण, सुनीत ,जोगवा, गोंधळ, देवीची गाणी ,श्लोक ,मुक्तके ,वात्रटीका ,गझल ,चित्रपट गीत, लोकगीते ,भक्ती गीत. अशा काव्य प्रकारातला एक काव्यप्रकार म्हणजे 'फटका' हा एक काव्यप्रकार आहे.

'फटका' म्हणजे काय? फटकारा; प्रहार; तडाखा; असा अर्थ आपण काढतो. परंतु मराठी मध्ये 'फटका' म्हणजे समाजाला एखादी गंभीर गोष्ट कठोर भाषेत पटवून देणे किंवा पटवून सांगणे होय. फटका हा एक काव्यप्रकार आहे. फटका हा काव्यप्रकार मराठी साहित्यात अनंत फंदी यांनीच लोकप्रिय केला आहे म्हणूनच अनंत फंदी यांना 'फटका' या काव्यप्रकाराचे 'जनक' म्हणून ओळखले जाते.

सूक्ष्म अवलोकन, व्यवहारचातुर्य, परखडपणा , उपदेशपरता ही फटका या काव्यप्रकाराची वैशिष्ट्ये असून अत्यंत द्रुत लयीत म्हटलं जाणारं हे पद व्यवहारिक नीतिमत्तेचे मार्गदर्शन करण्याचे कार्य करते. रचना शैलीच्या नावाप्रमाणेच फटक्याच्या अर्थांमध्ये चाबकाच्या फटक्यांचा तिखटपणा निर्माण करणाऱ्या कठोर शब्दांचा वापर करून व्यवहारज्ञान व नीतिमूल्यांचे बहुमोल ज्ञान फटका या काव्यप्रकारातून मिळते.

अनंत फंदी यांचा जन्म इ.स.17 मध्ये 44 झाला तर त्यांचा मृत्यू 3 नोव्हेंबर,1819 मध्ये झाला. हे दुसऱ्या बाजीराव पेशव्यांच्या काळात होऊन गेले. अहमदनगर जिल्ह्यातील 'संगमनेर' हे त्यांचे मूळ गाव. सराफी व गोंधळीपणा हा त्यांचा पिढीजात व्यवसाय होता. अनंत फंदी यांचे पूर्ण नाव अनंत भवानीबाबा घोलप असे होते. आईचे नाव राऊबाई तर पत्नीचे नाव म्हाळसाबाई असे होते.

अनंत फंदी यांनी बऱ्याच लावण्या केल्या. नंतर त्यांनी तमाशा आरंभिला व नंतर तमाशा सोडला. अनंतफंदी यांना 'फंदी' नाव पडण्याचे कारण पूर्वी संगमनेर येथे मलक फंदी म्हणून एक फकीर होता तो नेहमी लोकांमध्ये चमत्कारिक रीतीने वागत असे. म्हणून त्यास फंदी म्हणत. त्या फकिराचा आणि अनंत घोलप यांचा स्नेह असे यावरून अनंत घोलप यांनाही लोक अनंत फंदी म्हणू लागले. त्यांचे तमाशातील साथीदार एक मलक फंदी दुसरा रतन फंदी तिसरा राघव फंदी व चौथे हे अनंत फंदी हे चौघे फंदी तमाशा घेऊन होळकर शाहित गेले. शंकराचार्यांनी संध्येतील नावे 24 म्हणून दाखव असे म्हटल्य फंदीनी डफावर थाप

मारून शीघ्र रचना केली. अशी आख्यायिका ही सांगितली जाते.

"फंदी अनंत कवणाचा सागर।
अजिंक्य त्याचा हातखंडा॥
चमत्कार चहुकडे चालतो।
सृष्टीवर त्याचा झेंडा॥"

असा होनाजी बाळा यांनी अनंत फंदीचा गौरव केला आहे. ह्या कवणसागरातील फारच थोडी कवने आज उपलब्ध आहेत.अनंत फंदी यांची पदे, लावण्या, कटाव व फटके इत्यादी विविध प्रकारची रचना रसाळ प्रासादिक आणि मानवी व्यवहार ज्ञान निर्माण करणारी आहेत. त्यांचा ' लुंडे गुंडे हिरसे तट्टू ' हा उपदेशपर फटका लोकप्रिय आहे. त्याहीपेक्षा त्यांचा 'बिकट वाट वहिवाट नसावी' हा 'फटका' लोकप्रिय झालेला आहे. व्यवसायाने सराफी व गोंधळीपणा असणारे अनंत फंदी उतारवयात अहिल्याबाई होळकर यांच्या सांगण्यावरून कीर्तन करू लागले अशीही आख्यायिका आहे.

अनंत फंदी यांनी आठ लावण्या व सात पोवाडे रचले. त्यांची 'रावबाजी वरील लावणी', 'नाना फडणवीसांचा पोवाडा' व 'फटका' हे विशेष नावाजले. त्यांनी 'माधव ग्रंथ' हे ओवीबद्ध काव्य लिहिले यालाच माधव निधन काव्य असेही संबोधले जाते.

'बिकट वाट वहिवाट नसावी' या फटक्यातून जीवनात प्रामाणिकपणा, सरळ मार्गाचे नीतिमूल्ये प्रत्यक्षात आचरणात आणून मानवी जीवन सुखमय व आनंदाने जगता येते हे अनंत फंदी यांनी सांगितले आहे. आपल्या 'बिकट वाट वहिवाट नसावी' या फटक्यातून मानवी जीवन जगण्याचे उपदेश ते करतात. जे की पिढ्यानपिढ्या उपयोगी पडतो. जीवन जगत असताना मानवाने प्रामाणिकपणे ,सरळ मार्गाने व नीतिमूल्ये आचरणात आणून वागावे म्हणून ते आपल्या फटक्यातून उपदेश करतात की,

"बिकट वाट वहिवाट नसावी
धोपट मार्गा सोडु नको
संसारामधिं ऐस आपला
उगाच भटकत फिरू नको"1

माणसाने संसार करत असताना प्रामाणिकपणे करावा, आपल्या संसारातील सरळ मार्ग केव्हाही सोडू नये. आपला संसार सोडून उगाच भटकत बिकट मार्ग धरून फिरू नये. मानवाने व्यवहारांमध्ये केव्हाही खोटे बोलू नये, अंगी नेहमी नम्रता, विनम्रता, प्रामाणिकपणा बाळगावा.उगीच कुणावरही राग धरु नये. जीवन जगताना नास्तिक पणे वागून कोणाचाही रोष आपल्यावर ओढवून घेउ नये. आपल्या घरी आलेल्या अतिथींना मुठभर द्यायला मागेपुढे पाहू नये, कारण 'अतिथी देवो भव' असे म्हणतात त्याप्रमाणे दानधर्म करणे हे माणसाचा गुण आहे. त्यावरूनच माणसाचे प्रेम ,आपुलकी ,माणुसकी समजून येते.

"मायबापांवर रुसू नको
दुर्मुखलेला असूं नको
व्यवहारामंधिं फसू नको
कधी रिकामा बसू नको
परी उलाढाली भलभलत्या, पोटासाठी करूं नको"2

मानवी वृत्ती - प्रवृत्ती या निरनिराळ्या असतात योग्यअयोग्य-तेचा विचार न करता वागण्याची

मानवी वृत्ती माणसामाणसात तेढ निर्माण करत असते. अनंत फंदी सांगतात की,आई वडिलावर आपल्या जन्मदात्यावर कधीही रुसू नये. कधीही दुर्मुखलेला चेहरा करून राहू नये. सदैव गोड वाणीने बोलावे आनंदी व समाधानी रहावे. आपला जो व्यवहार आहे तो व्यवहार प्रामाणिकपणे करावा त्यात कधीही कोणाला फसवू नये व स्वतःही कधी त्यात फसू नये तो नेहमी नीटनेटका करावा. नेहमी मानवाने उद्योगी असावे.काहीतरी कार्य करत राहावे. कधीही रिकामटेकडे बसू नये. रिकामे डोके सैतानाचे खोके असे म्हणतात म्हणून सदैव काही ना काही कार्य करत राहावे. पोटाची खळगी भरण्यासाठी नकोतो उद्योग करू नये.ज्या उलाढाली करावयाच्या आहेत त्या प्रामाणिकपणे व सरळ मार्गाने कराव्यात यामुळे कोणालाही आपला त्रास होणार नाही.

मी मोठा, मी शहाणा म्हणून गर्व कधीही करू नये कारण या विशाल जगामध्ये एकापेक्षा एक वरचढ धनाढ्य व श्रीमंत लोक आहेत ,ज्ञानी आहेत उगीच स्वतचा थोरपणा मिरवून वा ताकतीच्या जोरावर गोरगरिबाला गुरखाऊ नये. त्यांना छळू नये, त्यांना मारू नये, वाईट बोलू नये, कारण दोन दिवसांमध्ये आलेली सत्ता निघून जाईल आणि आपल्या पदरी अपयश पडेल. म्हणून श्रीमंतीचा ,मोठेपणाचा, मीपणाचा गर्व कोणीही आणू नये. प्रत्येकाचे दिवस सारखे रहात नाहीत. म्हणून माणुसकीने वागले पाहिजे कोणालाही दोष देऊन कुणाचाही उणेपणा काढून दुखवू नये हीच खरी माणुसकीची ओळख आहे.

"विडा पैजेचा उचलुं नको
उणी तराजू तोलुं नको
गहाण कुणाचे डुलवु नको
उगिच भीक तूं मागू नको
स्नेहयासाठी पदरमोड कर, परंतु जामिन राहुं नको"3

माणसाला नको ती उठाठेव करण्याची सवय असते त्यामुळेच व्यवहारांमध्ये बिघाड निर्माण होते व त्यातून नात्यांमध्ये तेढ निर्माण होऊन माणूस धूर्त, लबाड, फसवा म्हणून ओळखला जातो. म्हणून अनंत फंदी म्हणतात की, विडा पैजेचा उचलू नको, घेतलेले कर्ज बुडवू नको आणि सर्व सुरळीत चांगले असताना उगिच भीक मागू नको. आपल्या स्नेहयासाठी स्वतः खर्च करावा परंतु कोणत्याही गुन्हेगाराचा जामिन राहु नये. प्रामाणिकपणे व्यवहार करावा. व्यवहारात भ्रष्टाचार करू नये. म्हणजेच वजनकाटा करताना, आर्थिक व्यवहार करताना कोणालाही फसवू नये.

उगीच निंदा स्तुती कुणाची स्वहितासाठी करू नये. माणूस आपल्या स्वार्थासाठी, स्वहितासाठी दुसऱ्याची स्तुती करून आपले हित साधत असतो. स्वहितासाठी दुसऱ्याची निंदा करतो, अशा व्यक्तीपासून दूर राहावे. शहाण्याची खुशामत करावी परंतु मुर्खाशी मैत्री करू नये. जे आहे ते समाधानाने खावे आपल्या कष्टाची भाजी भाकरी कधीही चांगली असते. ती सोडून उगीच तूप साखरेच्या मागे धावून काही उपयोग होत नाही. चोरी करून आयुष्य सुखी होत नाही.जे देवाने दिले आहे त्यात समाधान मानून प्रामाणिकपणे कष्ट करत राहावे.आपल्याजवळ जे धनसंचय आहे तो सत्कार्यासाठी वापरावा. नको असलेला बिनकामी खर्च आपण टाळावा.ज्यामुळे आपल्याला योग्य त्या वेळी आपला धनसंचय उपयोगी

येतो. हेच मानवाचे कर्तव्य आहे ते कर्तव्य सदैव आचरणात आणून मानवाने वागले पाहिजे.

"सुविचारा कातरू नको
सत्संगत अंतरू नको
द्वैताला अनुसरू नको
हरिभजना विस्मरुं नको
सत्कीर्ती-नौबदिचा डंका गाजे मग शंकाच नको"4

माणसाचे चांगले विचार, चांगली वागणूक ही माणुसकीची ओळख असते. म्हणून नेहमी सुविचार अंगिकारावेत.कुविचारांचा त्याग करावा. सत्संग करावा, द्वैताला अनुसरू नये. नेहमी हरीचे भजन करावे. हरी भजनाचे विस्मरण कधी होऊ देऊ नये. सुख असो वा दुःख असो हरिभजन नित्य पणे करावे. म्हणून सतत किर्तीचा डंका मोठा नगारा घेऊन सत्कार्य करावे म्हणजे माणसाचे नाव लौकिक होण्यासाठी शंकाच राहणार नाही.

अनंत फंदी यांचा 'बिकट वाट वहिवाट नसावी' हा फटका भूतकाळातच नव्हे तर वर्तमानकाळ आणि भविष्यकाळात ही मानवाला जीवन जगण्यासाठी प्रेरणा देतो. वर्तमान काळाचा विचार केला तर माणसांच्या वृत्ती ,प्रवृत्तीमध्ये बराच फरक दिसून येत आहे .आज माणूस स्वार्थासाठी ,स्वहित साधण्यासाठी खोटे बोलून फसवणूक करून अनेक प्रकारचे भ्रष्टाचार करून संपत्ती मिळवण्यासाठी पैश्याच्या मागे धावत आहे. स्वतःचा स्वार्थ साधण्यासाठी माणुसकीला विसरून जातो आहे.एवढेच नाही तर स्वतःच्या वृद्ध आई बापाला ही विसरून तो माणुसकीच्या मार्गावरून भटकत चालला आहे.आज फसवणूक ,भ्रष्टाचार दंगेफसाद, फसवेगिरी अशा विविध विचाराने माणूस वागत आहे व त्याचा परिणाम येणाऱ्या पुढील पिढीवर होत असलेला दिसून येत आहे. त्यामुळे माणुसकी जतन करण्यासाठी माणसाला माणसाची ओळख करून देण्यासाठी अनंत फंदी यांचा 'बिकट वाट वहिवाट नसावी' हा फटका बहुमोल असा उपदेश देणारा व माणुसकी निर्माण निर्माण करणारा फटका आहे.

निष्कर्ष :

बिकट वाट वहिवाट नसावी हा अनंत फंदीचा फटका म्हणजे सुखी जीवनाचा आधारस्तंभ आहे. मानवी जीवनात प्रामाणिकपणा, सरळमार्ग, कष्ट हे महत्त्वाचे आहेत.माणसाने सदैव नम्रता ,विनम्रता ,माणुसकी, आपुलकी यांचा अंगीकार केला पाहिजे. वडीलधाऱ्यांचा मान ठेवावा. राग ,लोभ, द्वेष या विकारांना दूर ठेवावे. स्वहितासाठी कोणाचीही फसवणूक करू नये. विनाकारण कोणाचेही मन वाईट बोलून , निंदा करून दुखवू नये. दानधर्म करावा, सत्कर्म करावे. रिकामटेकडे बसू नये, उद्योगी बनावे व प्रामाणिकपणे व्यवहार करावा. मीपणाचा, मोठेपणाचा, श्रीमंतीचा गर्व करू नये. नेहमी सत्कार्यासाठी खर्च खर्च करावा. बिनकामी खर्च करू नये.

"सुविचाराचा करून अंगीकार
सदैव माणुसकीने वागावे
फटका अनंत फंदीचा
संदेश देतो जगण्याचा."

संदर्भ सूची :

1) संपादक - डॉ.पंढरीनाथ धोंडगे, डॉ.विठ्ठल जंबाले, डॉ.कल्याण गोपनर - अक्षरलेणी - अथर्व पब्लिकेशन्स धुळे पृष्ठ 52.

2) संपादक - डॉ.पंढरीनाथ धोंडगे, डॉ.विठ्ठल जंबाले, डॉ.कल्याण. गोपनर - अक्षरलेणी - अथर्व पब्लिकेशन्स धुळे पृष्ठ 52.
3) संपादक - डॉ.पंढरीनाथ धोंडगे, डॉ.विठ्ठल जंबाले, डॉकल्याण. गोपनर - अक्षरलेणी - अथर्व पब्लिकेशन्स धुळे पृष्ठ 53.
4) संपादक - डॉ.पंढरीनाथ धोंडगे, डॉ.विठ्ठल जंबाले, डॉकल्याण. गोपनर - अक्षरलेणी - अथर्व पब्लिकेशन्स धुळे

ISSN 0976-0377
RNI. MAHMUL02805/2010/33461

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

INTERLINK RESEARCH ANALYSIS

Editor In Chief
Dr. Balaji Kamble

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Nodal anatomy of two Lantana species in Verbenaceae **M. A. Bangar**	1
2	Communication Skills **Dr. Haribabu Koppolu**	6
3	Hunmanism in Rohinton Mistry's Such A Long Journey **Dr. M. S. Mane**	10
4	A Critical Study of Up From Slavery as Booker T. Washington's Journey from a Slave to Successful Educator and Orator **Dr. Vinod Sidram Sonwane**	14
5	Studies on Geographical and Historical Background of Latur City **Dr. B. M. Godbole**	20
6	Methods of Evaluation in Physical Education **Dr. Yogesh Bodke, Dr. Santosh Pawar**	27
7	जीवन की सार्थकता का बयान गृहप्रवेश कहानी **डॉ. बालाजी श्रीपती भुरे**	32
8	जलव्यवस्थापन काळची गरज **सुनिल वासुदेव मामलकर**	38
9	ग्रंथालयातील परिपूर्ण पुणवत्ता व्यवसथापन तंत्राचे महत्व **नंदकिशोर लक्ष्मणराव गायकवाड**	42
10	हुजऱ्या सोकाजीची लाडकी मैना **अंगद श्रीपती भुरे**	46
11	कुटुंबव्यवस्थेतील आधुनिक जीवनशैली व परिस्थितीचे चिंतन एक अभ्यास **प्रकाश सुभाषराव राठोड**	51
12	जायकवाडी प्रकल्पाअंतर्गत विस्थापितांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन **प्रशांत आप्पासाहेब हुंबे**	59

हुजऱ्या सोकाजीची लाडकी मैना

अंगद श्रीपती भुरे
संशोधनार्थी

10 Research Paper - Marathi

प्रस्तावना :

दत्तात्रय मारुती मिरासदार उर्फ द. मा. मिरासदार हे मराठीतील विनोदी लेखक व कथाकार आहेत. नाटक आणि साहित्य क्षेत्रात मोलाची कामगिरी त्यांची दिसून येते. व्यंकटेश माडगूळकर, शंकर पाटील आणि द.मा. मिरासदार ही त्रयी १९६२ सालापासून महाराष्ट्राच्या निरनिराळ्या भागात कथाकथनने करीत असत. द.मा. मिरासदार यांच्या नावावर चोवीस कथासंग्रह आणि अठरा विनोदी चित्रपटांच्या पटकथा आहेत. एक डाव भुताचा या चित्रपटात कथा पटकथा लेखनासह हेडमास्टराची भूमिकाही त्यांनी वटवली होती.

द.मा. मिरासदार यांनी मी लाडाची मैना तुमची हे वगनाट्य लिहिले ज्यामध्ये फाजीलपणातून विनोदी शैलीतून समाजात राहणाऱ्या आजच्या मानवी वर्तनाचे भावविश्व हुजऱ्या सोकाजी आणि मैना च्या रुपाने चित्रित केले आहे. ग्रामीण बोली भाषा आणि फाजीलपणातुन बोलले गेलेले विनोदी संवाद मी लाडाची मैना तुमची या वगनाट्यांतून वास्तव रुपाने चित्रित केले आहेत.

महाराजांचा लाडका हुजऱ्या सोकाजी आणि राणीची प्रिय, लाडकी सेविका मैना यांच्या कौटुंबिक भावविश्वाचे वर्णन विनोदी शैलीतून चित्रित केले असून ते आजच्या स्थितीला समर्पक असे आहे. सोकाजी हुजऱ्या पोशाखात तर मैना नर्तकीच्या पोशाखात आहे तिच्या एका पायात चाळ बांधलेला तर दुसरा बांधण्यासाठी घेतलेला तिच्या हातात तसाच आहे तिची मुद्रा संतापलेली व सोकाजी ची मुद्रा जरा घाबरलेली आहे. दोघेही अस्वस्थ आहेत एकमेकाला बोलत असताना ते नेहमी एकमेकाची विनोदी शैलीतून बोलून मजा घेतात.

महिनाभर महाराजांबरोबर टूरला फिरल्याने सोकाजी ने चैन केली असं मैनाला वाटतं तेव्हा सोकाजी चांगल्या बायांनी घराबाहेबर पडू नै, एक नवरा है तेवढा पुरे है असे मैनाला फाजीलपने म्हणतो आणि दोघांच्या संवादात फाजीपणा सुरु होतो. पंधरा दिवस झाले लोक उधारी साठी घरी

विविध व्यक्तीचे स्वभाव, सवयी आणि बोली भाषेतील अनेक मराठी, इंग्रजी, हिन्दी शब्दांचा संवाद एकमेकांची केली गेलेली मजाक आणि फाजीलपणा, जीवनाचे मर्म सहज विनोदाच्या संवादातून चित्रित केलेले दिसून येते. हुंडारणे, इकडं, ने है, काऊन, टाइम, हिसका, हुबी, अकाउंट, हेलपाटा व्हायला संध्याकाळत्तुर, प्रॅक्टिसला, असे ग्रामीण बोलीतील मराठी, हिन्दी व इंग्रजी शब्दाच्या संवादाने व्यक्तिचित्रे विनोदी शैलीने करतानाची जाण करुन देतात. विनोदी संवाद वाचकाला हसवून वगनाट्य वाचण्यास प्रवृत्त करतात. वाचकाच्या मनाला खिळवून ठेवतात आणि प्रत्येक व्यक्ती चित्रात हरवून जाण्यास भाग पाडतात. माणसाच्या वृतती आणि प्रवृत्तीत होणारे बदल, अंतर्मनाचा आणि बहिरमनाचा ठाव विनोदी शैलीतून चित्रित केला आहे. अशी विनोदी शैली मी जाडाची मैना तुमची या वगनाट्यातून द.मा. मिरासदार यांनी वास्तवपणेचित्रत केलेली आहे.

संदर्भ सूची :-

१. द.मा. मिरासदार - मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. ०१ मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे
२. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. ०७
३. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. ११
४. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. १३
५. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. १७
६. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. १९
७. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. ३०
८. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. ५४
९. द.मा. मिरासदार मी लाडाची मैना तुमची पृ. क्र. ७०-७१

RNI. MAHMUL02805/2010/33461

ISSN 0976-0377

Published, Printed, Owned by Sow. Mahananda B. Kamble & Edited by Dr. Balaji Kamble & Printed at Jyotichandra Offset Printing & Binding & Published by Jyotichandra Publication, 'Gyandev -Parvati'R-9/139/6, Near Vishal School, LIC Colony, Pragati Nagar, Latur. Dist.Latur-413531 (M.S.) India.

Editor In Chief : Dr. Balaji Kamble, Mob. 9423346913

Impact Factor - 6.293 ISSN-2349-638x

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Special Issue No.69

Editor's

Mr. Amol Pagar

Dr. Arvind Kadam

Chief Editor

Pramod P. Tandale

IMPACT FACTOR

SJIF 6.293

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
Special Issue No.69 (March 2020)

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

Sr.No.	Name Of Author	Title Of Paper	Page No.
71	डॉ. संजय वाघमारे	गांधीजींच्या हिंद-स्वराज मधील विचारांची प्रासंगिकता	213
72	प्रा. आशा सुभाष पाटील	महात्मा गांधीचे आर्थिक विचार	216
73	डॉ. अनंत नामदेवराव शिंदे	महात्मा गांधीजींचे शेतकरी विषयक विचार	218
74	अंगद श्रीपती भुरे	महात्मा गांधी आणि सत्य	221
75	प्रा.अंतेश्वर चंद्रकांत गायकवाड	महात्मा गांधी आणि पत्रकारिता	224
76	बागवान अंजुम वजीर	म. गांधीजींचे बहुआयामी व्यक्तिमत्त्व	227
77	प्रा. एस.जे. बोरकर	महात्मा गांधी व डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्यातील ऐतिहासिक करार- पुणे करार	230
78	डॉ.एम.डी. दामाजीवाले	महात्मा गांधीजीचे शिक्षण विषयक विचार	233
79	डॉ. एस. एस. देवनाळकर	महात्मा गांधीजीच्या शिक्षणविषयक विचारांचा चिकित्सक अभ्यास	237
80	डॉ. चंद्रशेखर ढोले	म.गांधीच्या स्वातंत्र्यलढयातील मानवी नैतिक मुल्यांची प्रासंगिकता	239
81	डॉ. कैलास पाळणे	महात्मा गांधी यांची आदर्श जीवनशैली	241
82	डॉ. दयानंद माधवराव गुडेवार	महात्मा गांधीजी आणि शिक्षण	243
83	डॉ. दिलीप जाधव	गांधीवाद आणि मराठी साहित्य	245
84	सुरेश विठ्ठल गाडेकर	महात्मा गांधी यांचा भारतीय राजकारणातील लढा	248
85	गोपाळ विष्णुदास काळे	महात्मा गांधीजीचे विधायक कार्यक्रम	250
86	डॉ. सूर्यकांतनागनाथ कळसकर	महात्मा गांधी यांचे शिक्षणासंबंधीचे विचार	252
87	प्रा. आर. के. खोकले	21 व्या शतकात महात्मा गांधींच्या विचारांची गरज	255
88	डॉ. किरण माणिकराव ओटले	महात्मा गांधीजींचे सत्याग्रह विषयक विचार	258
89	डॉ. किसन रामराव पालके	महात्मा गांधी आणि अस्पृश्यता	260
90	डॉ. लता कमलापुरे	देशाच्या समतोल विकासात गांधीजींच्या आर्थिक विचारांचे योगदान	263

महात्मा गांधी आणि सत्य

अंगद श्रीपती भुरे, लातूर

प्रस्तावना :

सत्य, अहिंसा या शब्दांचा उच्चार करताच आठवण येते ती महात्मा गांधीजीची. महात्मा गांधी भारताच्या स्वातंत्र्य संग्रामातील प्रमुख नेते आणि तत्त्वज्ञ. आधुनिक भारताच्या इतिहासावर महात्मा गांधीचा जितका प्रभाव तितका प्रभाव अन्य कोणत्याही नेत्याचा नाही जन-जन परिचित, सर्वांचे बापू ,सत्य अहिंसेचे पुजारी , आधुनिक काळातील एक युगप्रवर्तक नेते म्हणजेच महात्मा गांधी.

सत्य आणि अहिंसात्मक असहकार आंदोलनांनी महात्मा गांधीजींनी भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले सत्य व अहिंसात्मक मार्गांनी स्वातंत्र्य मिळवण्यासाठी त्यांनी संपूर्ण जगाला प्रेरित केलेत्यांच्या या महान कार्याबद्दल रवींद्रनाथ टागोर यांनी सर्वप्रथम त्यांना 'महात्मा' ही उपाधी दिली तर सुभाषचंद्र बोस यांनी त्यांना ' राष्ट्रपिता ' असे संबोधले." खरा भारत पहावयाचा असेल तर खेड्याकडे चला " असे म्हणणाऱ्या महात्मा गांधींना ' बापू ','राष्ट्रपिता',' महात्मा ','स्वदेशीचे पुरस्कर्ते' अशा उपाधीने ओळखले जाते. महात्मा गांधी यांचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1869 रोजी गुजरातमधील पोरबंदर येथे झाला. त्यांचे संपूर्ण नाव मोहनदास करमचंद गांधी असे होते , त्यांचे वडील करमचंद हे प्रथम पोरबंदर संस्थानचे व नंतर राजकोट संस्थानचे दिवाण होते.त्यांची आई पुतळीबाई धार्मिक प्रवृत्तीची होतीघरातील या धार्मिक वातावरणाचा प्रभाव गांधीजींच्या जीवनावर पडला होता. मे,1883 मध्ये वयाच्या तेराव्या वर्षात त्यांचा विवाह कस्तुरबाशी झाला.कस्तुरबा यांना सर्वजण प्रेमाने 'बा' म्हणत असत.

इ.स.1887 मध्ये गांधीजी मॅट्रिकच्या परीक्षेत उत्तीर्ण झाले व पुढील शिक्षणासाठी ते इंग्लंडला रवाना झाले.इंग्लंडमध्ये असताना गांधीजींनी शाकाहारी मंडळ स्थापन केले वडिलांच्याच पायापाशी बसून हिंदू-मुस्लीम, मित्रांच्या संवादांमध्ये हे अनेक धर्माच्या तत्त्वाचे जे विचार त्यांनी वारंवार ऐकले ते इंग्लंडमध्ये 'गिता', 'बुद्ध चरित्र' व 'बायबल' यांच्या वाचनाने अधिक दृढ झाले

महात्मा गांधींनी सत्य व अहिंसा या तत्त्वाचा स्वीकार करून सत्याग्रह चळवळ उभी केली व भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. जेव्हा ते हायस्कूलमध्ये होते तेंव्हा शाळा खात्याचे इन्स्पेक्टर जाइल्स शाळा तपासण्यास आले तेंव्हा त्यांनी मुलांना पाच शब्द लिहिण्यास सांगितले,त्यातील एक शब्द Kettle होता.गांधीजींनी त्या शब्दाची वर्णरचना चुकीची लिहिली. मास्तराने ते पाहून इशारा केला व समोरच्या विद्यार्थ्यांचे पाहून लिहिण्यास सांगितले परंतु गांधीजींनी पाहून शब्द बरोबर लिहिला नाही, कारण वर्गात शिक्षक कोण कुणाचे पाहून लिहू नये म्हणून उभे होते हे गांधी ओळखून होते सर्वांचे शब्द बरोबर आले पण गांधीजींचा शब्द चुकला त्यामुळे शिक्षक त्यांना रागावले तरीही

अहिंसेचे महत्त्व सांगितले. स्त्रियांचा पुढाकार, स्त्रीशिक्षण, संघटन, करून व जातीभेद, धर्मवाद, अस्पृश्यता दूर करून सत्याग्रह निर्माण करून भारतीय समाजात एकता निर्माण केली व ब्रिटिश सरकार विरोधी आंदोलन पुकारले. 1930 मध्ये सविनय कायदेभंग चळवळ, 1942 ची चले जाव चळवळ यांचे नेतृत्व गांधीजींनी केले एकूणच 1920 ते 1947 पर्यंतचा भारताचा स्वातंत्र्यलढा गांधीजींच्या नेतृत्वाखाली लढण्यात आला म्हणून या कालखंडाला 'गांधीयुग' म्हणून ओळखले जाते.

महात्मा गांधींनी विपूल लेखन केले.अनेक भाषिक वृत्तमानपत्राचे संपादन केले.त्यांचे 'माझे सत्याचे प्रयोग' हे आत्मचरित्र प्रसिद्ध आहे.'दक्षिण आफ्रिकेतील सत्याग्रह','हिंदू स्वराज ही पुस्तके त्यांनी लिहिली, त्याचबरोबर 'गीताबोध', 'माझे समकालीन', 'सर्वोदय', 'ब्रह्मचार्य', 'मंगल प्रभात', 'ग्रामसेवा', 'खादी','गीताई', 'आरोग्याची किल्ली ' असे विविध प्रबोधनपर पुस्तकांचे लेखन महात्मा गांधींनी केले. अशा या स्वातंत्र्यवीर थोर महापुरुषांचा 30 जानेवारी,1948 रोजी मृत्यू झाला

'सत्य आहे संस्काराची खान,
सत्य आहे मानवतेचा अभिमान,
सत्य आहे महानतेची शान
सत्याने होते सर्वांचेच कल्याण."

निष्कर्ष :

1. सत्य हे जीवनाचे वास्तव आहे.
2. सत्य आणि अहिंसा जनकल्याणाचे साधन आहे महात्मा गांधी
3. सत्य मानवतेचा भक्कम आधार आहे.
4. सत्य हे एकात्मता,समन्वय, निर्मितीचे एक मजबूत शस्त्र आहे.
5. सत्यप्रिय व्यक्ती सर्वांना प्रिय असते.
6. स्वातंत्र्य समता बंधुता व न्याय सत्यातून साध्य करता येते
7. सत्य तत्वाच्या अंगीकाराने जीवन कीर्तीमान होते.

संदर्भ ग्रंथ :

1 महात्मा गांधी - सत्याचे प्रयोग अथवा आत्मकथा - नवजीवन प्रकाशन मंदिर,अहमदाबाद.
2 महात्मा गांधीचे दर्शन - नारायण लक्ष्मणराव कोकाटे,पुणे.
3 महात्मा गांधी - गणेश महादेव आणि कंपनी,मुंबई.
4 महाराष्ट्रातील समाजसुधारक - के सागर प्रकाशन

SPECIAL ISSUE No. 75, Vol. I
SPECIAL ISSUE PUBLISHED BY
AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL
Peer Review & Indexed Journal ISSN 2349-638X Impact factor 6.293
E-mail ID : aiirjpramod@gmail.com
www.aiirjournal.com
Mob. 8999250451

ISSN : 2349-638X
Impact Factor : 6.293

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि एकविसावे शतक

: संपादक :
डॉ. लहू वाघमारे

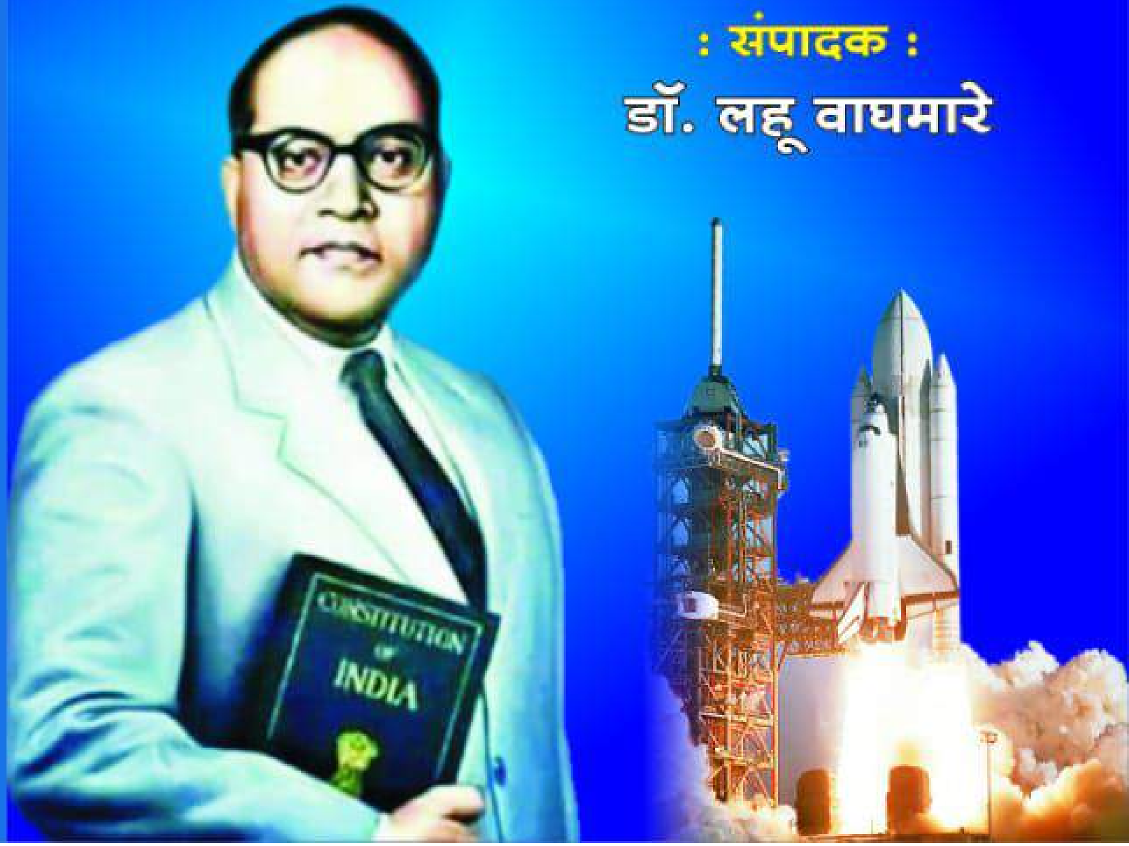

Impact Factor - 6.293 ISSN-2349-638x

Aayushi
International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

Special Issue No.75

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि एकविसावे शतक

Editor

Dr. Lahu Waghmare

Executive Editor

Dr. Anil Singare

Dr. Arvind Kadam

Co- Editor

Dr. Omshiva Ligade

Prof. Amol Pagar

IMPACT FACTOR

SJIF 6.293

For details Visit our website

www.aiirjournal.com

No part of this Special Issue shall be copied, reproduced or transmitted in any form or any means, such as Printed material, CD – DVD / Audio / Video Cassettes or Electronic / Mechanical, including photo, copying, recording or by any information storage and retrieval system, at any portal, website etc; Without prior permission.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal
ISSN 2349-638x
Special Issue No.75
Chief Editor : Pramod P. Tandale

Disclaimer

Research papers published in this Special Issue are the intellectual contribution done by the authors. Authors are solely responsible for their published work in this special Issue and the Editor of this special Issue are not responsible in any form.

Sr.No.	Name Of Author	Title Of Paper	Page No.
1.	यशवंत मनोहर	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे तत्वज्ञान	1
2.	डॉ. जोगेंद्रसिंह बिसेन	दिव्यत्वाची जिथे प्रचिती तिथे कर माझे जुळती	9
3.	डॉ. नागोराव कुंभार	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार	14
4.	भिख्खू पय्यानंद	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे धम्मविषयक विचार व कार्य	18
5.	डॉ. चंद्रकांत वाघमारे	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि राष्ट्रीय एकात्मता	23
6	डॉ. अनिल सिंगारे	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि ओ.बी.एच. स्टार्ट कमिटी (१९२८)	27
7	डॉ. अरविंद वसंतराव कदम	डॉ. आंबेडकर व महात्मा गांधी यांचे अस्पृश्यतेचेसंबंधी मतभेद व साम्य	32
8	डॉ.अभिजीत मोरे	21 वे शतक आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार	36
9	डॉ. लहू दिगंबर वाघमारे	२१ व्या शतकातील आंबेडकरी कविता	38
10	डॉ. ओमशिवा लिगाडे	प्राचीन भारतीय इतिहासाबाबत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची मांडणी	44
11	प्रा.अमोल अरुण पगार	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या आर्थिक विचारांची प्रासंगिकता	48
12	प्रा.अजित विठ्ठल खरोसे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक आणि अस्पृश्यतेसंबंधीचे विचार आणि २१ वे शतक	51
13	अंगद श्रीपती भुरे	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षणविषयक विचार	56
14	आरती केशवराव गायकवाड	'युगानुयुगे तूच या कवितासंग्रहातील आंबेडकरी मूल्ये	59
15	अशोक शिंदे	21 वे शतक आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे धर्मविषयक विचार व कार्य	65
16	प्रा. डी. आर. चव्हाण	२१ वे शतक आणि भारतीय संविधान	67
17	देविदास बाबुराव माने	एकविसावे शतक आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षणविषयक विचार व कार्य	72
18	डॉ. चंद्रशेखर शंकरराव ढोले	बाबासाहेब आंबेडकरांच्या लोकशाही विचारातील मुल्यांची प्रासंगिकता	76

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शिक्षणविषयक विचार

- अंगद श्रीपती भुरे
लातूर

शिक्षणाचे मानवी जीवनात महत्त्वाचे स्थान आहे शिक्षणाचे महत्त्व सांगताना समाजसुधारक महात्मा फुले यांनी म्हटले आहे की

"' विद्येविना मती गेली ।
मतीविना नीती गेली ॥
नीतीविना गती गेली ।
गतीविना वित्त गेले ॥
वित्ताविना शूद्र खचले ।
इतके अनर्थ एका विद्येने केले ॥

महात्मा ज्योतिराव फुले यांना गुरुस्थानी मानणारे डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांनी शिक्षणाचे महत्व ओळखून शिक्षणाच्या चळवळीला अधिक क्रियाशील,अधिक धारदार आणि अधिक सक्षम बनविले.शिक्षण हा सामाजिक,आर्थिक, राजकीय क्रांतीचा मूलाधार आहे असे बाबासाहेबांचे सांगणे होते.

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतातील पददलित समाजाचे सर्वश्रेष्ठ नेते,भारतीय घटनेचे शिल्पकार,दिन दलितांचे कैवारी,थोर विद्वान,अलौकिक बुद्धिमत्ता लाभलेले,प्रख्यात कायदेपंडित, थोर विचारवंत,लोकशाही व समतेचे प्रणेते अशा विविध नात्यांनी ते भारतीय जनतेला परिचित आहेत.डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर हे दलितांच्या अन्यायाच्या विरुद्ध भूमिका बजावणारे त्याचबरोबर राजकीय व सामाजिक अधिकार प्राप्त करून देण्यासाठी संघर्ष करणारे समाज क्रांतिकारक,कायदेपंडित व बौद्ध तत्वज्ञानाचे पुरस्कर्ते म्हणून ओळखले जातात.

डॉ बाबासाहेबांनी दीनदलित,पीडित,अशिक्षित अशा व्यक्ती व समाजाचा अभ्यास केला,शिक्षणाचे महत्त्व,अन्याया विरुद्ध लढा,स्त्रियांचा शैक्षणिक पुढाकार,भारतीय आर्थिक स्थिती,याचा सखोल अभ्यास करून स्वराज्य,राष्ट्रवाद,लोकशाही,मूलभूत हक्क,अल्पसंख्यांककाचे हित रक्षण,समाजवाद,साम्यवाद,बौद्ध धर्म इत्यादी संबंधी चे विचार त्यांनी मांडले मानवाच्या विकासासाठी त्यांनी " शिका ,संघटित व्हा आणि संघर्ष करा."हा मूलमंत्र दिला.शिक्षणाच्या बळावरच त्यांनी संपूर्ण जगावर नावलौकिक व कीर्ती निर्माण केली. बाबासाहेबांच्या एकूण 65 वर्षाच्या आयुष्यामध्ये त्यांनी सुमारे 40 वर्षे ही शिक्षण क्षेत्रामध्ये घालवली आहेत. ते एक प्रभावी शिक्षण तज्ञ होते. त्यांचे संपूर्ण व्यक्तिमत्त्व अंतरज्ञान शाखीय व्यक्तिमत्व होते. मानववंशशास्त्र, इतिहास, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र ,तत्त्वज्ञान ,आणि कायदा या विषयावर त्यांचे उल्लेखनीय प्रभुत्व होते म्हणूनच त्यांचे विचार आजच्या काळातही आदर्श ठरलेले आहेत.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अशिक्षित,दुर्लक्षित,दलित ,अस्पृश्य समाजाला शिक्षणाचे महत्त्व पटवून सांगितले. गरीब व दलित समाजातील मुलांनी मुलींनी उच्च शिक्षण घ्यावे यासाठी त्यांनी आयुष्यभर धडपड केली.मुंबई मध्ये सिद्धार्थ महाविद्यालय तर औरंगाबाद येथे मिलिंद महाविद्यालयाची स्थापना पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी अंतर्गत केली.प्राथमिक शिक्षण सक्तीचे व मोफत मिळावे यासाठी भारतीय राज्यघटनेत

महा थोर बुद्धिमान ज्ञानी,
भारतीय घटनेचे शिल्पकार,
विकास करण्या मानवधर्माचा,
दिला शिक्षणाचा अधिकार.

संदर्भ सूची

1) डॉ हिरा अहेर- उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण व शिक्षक.
2) कुंडले म.बा.(200) - शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र.
3) प्रा डॉ मोहन जाधव - भारतीय शिक्षणाचा विकास.
4) महाराष्ट्रातील थोर समाज सुधारक- के सागर.
5) आर्थिक आणि शैक्षणिक विचार- गुगल शोधगंगा.

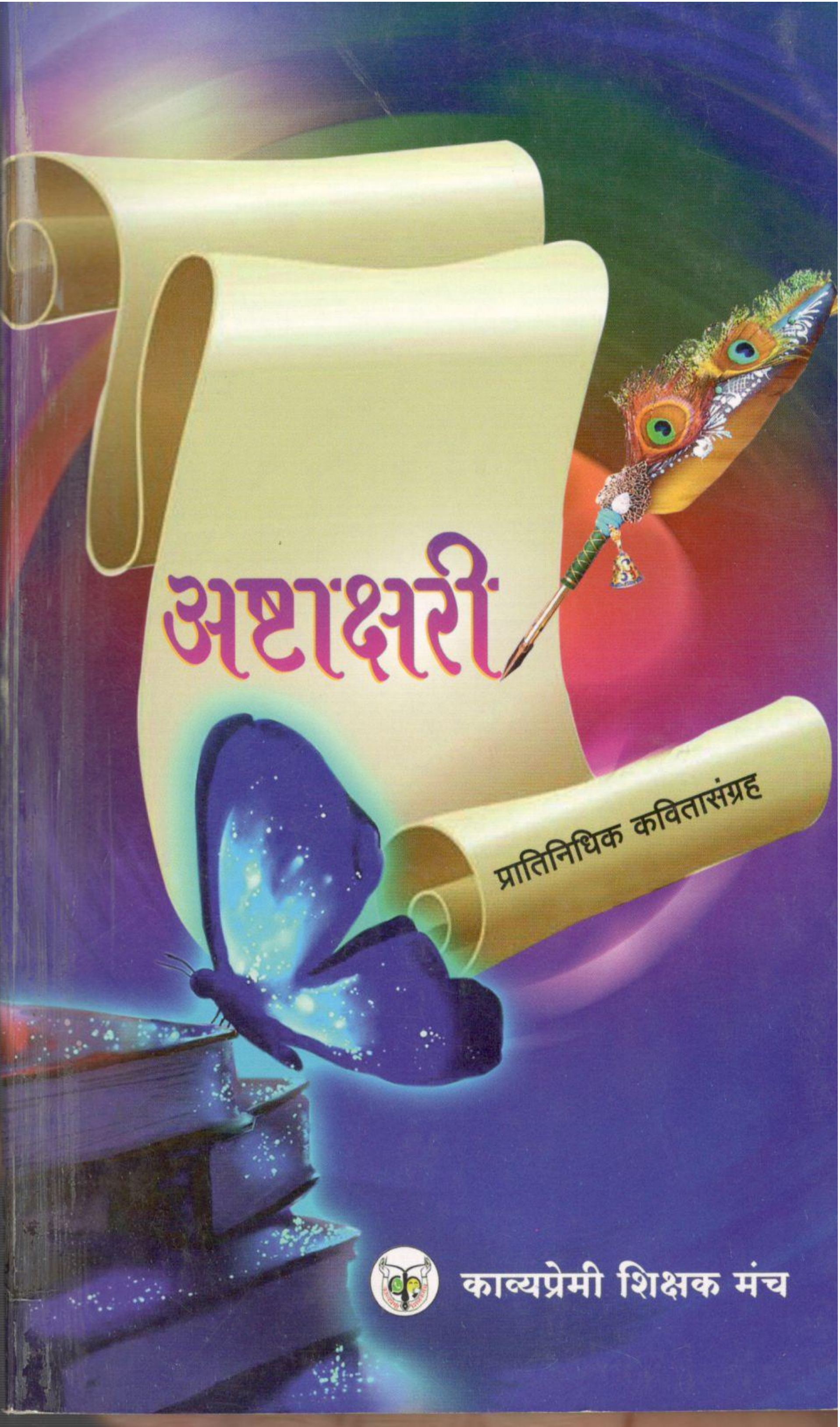
अष्टाक्षरी
प्रातिनिधिक कवितासंग्रह
काव्यप्रेमी शिक्षक मंच

अष्टाक्षरी
ASHTAKSHARI

प्रातिनिधिक कवितासंग्रह

ISBN- 978-81-938796-2-7

संपादक

प्रा. सत्येंद्र राऊत

संपादन मंडळ

श्री. आनंद घोडके
श्री. कालीदास चवडेकर
श्री. कृष्णा शिंदे
श्री. भाऊसाहेब सोनवणे
श्री. रामदास देशमुख
श्री. पी. नंदकिशोर
सौ. आशा पाटील
सौ. जया नेरे
श्री. संदीप वाघोले
श्री. भाऊसाहेब कोळेकर
श्री. राज भिंगारे
श्री. दीपक सपकाळ
श्री. राष्ट्रपाल सावंत
श्री. प्रमोद बाविस्कर

© सर्व हक्क सुरक्षित

प्रकाशक

रत्नप्रिया प्रकाशन, सोलापूर

संवाद क्र. : ७३९७८१३२३६

इमेल - ratnapriyapublications@gmail.com

मुखपृष्ठ व अक्षरजुळणी

प्रदीप शं. कोडगीमठ

मुद्रक

सचिन ऑफसेट, सोलापूर

प्रथमावृत्ती

८ नोव्हेंबर २०१८

स्वागत मूल्य

रु. १२०/-

या काव्यसंग्रहात प्रसिद्ध झालेल्या कवींच्या कवितांशी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१ महिमा - आर्यन राऊत, अणदूर
२ माय मराठी - श्रीमती दिपमाला खडके, अणदूर
३ जयघोष - विजया पाटील, नंदुरबार
४ हरवली माणुसकी - मनीषा रायजादे, सांगली
५ बाप - सारिका पाटील, कोल्हापूर
६ शेतकरी बाप - कल्याण श्रावस्ती, सोलापूर
७ होता मिलन दोघांचे - सौ. जया नेरे, नंदुरबार
८ लेक लाडकी बापाची - श्री. ज्ञानेश्वर गायके, खामगाव
९ प्रयत्न - कु. संहिता राऊत, अणदूर
१० माय मराठी - रविंद्र गिमोणकर, नागपूर
११ बळी पिकवतो मोती - श्री. युवराज जगताप, बार्शी
१२ माय मराठी - संजय कान्हव, नाशिक
१३ बरस रे मेघ राजा - दीपक सपकाळ, याटंजी जि. यवतमाळ
१४ साजणी - श्री. प्रमोद धना बाविस्कर, कल्याण
१५ सय माहेराची - सुरेखा इंगळे, बीड
१६ चवथी भाकर - सु.पु. अढाऊकर
१७ मागणे - डॉ. माधुरी भोसले, सोलापूर
१८ अंगाई - राजेश चौरपगार, अमरावती
१९ माझी विठू माऊली - गणेश खडके, अमरावती
२० व्यथा ही बळीराजाची - श्रीमती सुप्रिया दापके, हिंगोली
२१ एक अनाहूत भिती - आश्विनी थाट, उस्मानाबाद
२२ पेरणी - द. रा. गोसावी, खामगांव, बुलढाणा
२३ सेवेसाठी.... - डॉ. भोजराज लांजेवार, पुणे
२४ भारतीय संस्कृती - निशा डांगे, पुसद
२५ तूच माझी माय उल्का - सूरज अंगुले, जळकोट
२६ खोल दरी विज्ञानाची - प्रियांका शिंदे जगताप, डोंबिवली
२७ शाळा - ऊर्मिला माने
२८ बाबा तुमच्या विना हे... - अंगद भुरे, लातूर
२९ दाह तुझ्या विरहाचा - लक्ष्मीपुत्र उप्पीन, नंदुरबार
३० मृतात्मा - सौ. वर्षा मनोज भांदर्गे, अमरावती
३१ सपान - भाऊसाहेब कोळेकर, उस्मानाबाद
३२ बाप वेगळंच जग । - राज भिंगारे
३३ देवा तुहया भेटीसाठी - विजय सानप, औरंगाबाद
३४ अर्धांगिनी - रामदास देशमुख, तामसी
३५ परिभाषा - साक्षी संतोष कुलकर्णी
३६ हात तुझा माझ्या हाती - पंडित वराडे, औरंगाबाद
३७ दिस येतील सुखाचं - संतोष बोंगाळे, सोलापूर
३८ मितवा - जयश्री चव्हाण, पुलगाव
३९ मैत्रा - द.ल. वारे, बीड
४० गाऊ आरती - सौ. वीणा माच्छी, पालघर
४१ मृगजळ - ख्वाजाभाई बागवान, सोलापूर
४२ जीवनाचे सार - स्मिता मुराळी, सोलापुर
४३ नारी आणि नाती - सौ. सरला राहुल साळुंखे, नंदुरबार
४४ आठोनिच्या झुल्यावर - रवींद्र दळवी, नाशिक
४५ अंकुर - सौ. मोहिनी शिंदे, सोलापूर
४६ अरे पावसा पावसा - भगवान विशे, ठाणे
४७ रान भिजलंच नाही..। - पी. नंदकिशोर, अकोला

बाबा तुमच्या विना हे...

बाबा तुमच्या विना हे
जगणे झाले हो व्यर्थ
सर्व काही असताना
जगण्याला नाही अर्थ

बाबा तुम्ही असतांना
काहीच नव्हतं उणं
बाबा तुमच्या विना हो
वाईट झाल जगणं

तुम्हीच होता घराचा
भक्कम असा आधार
बाबा तुमच्या विना हो
झाला घराचा बाजार

डोईवर छत्र नाही
सांगा कस जगायचं
अनाथ म्हणती आम्हा
कोणाकडे बघायच

बाबा तुमच्या विना हो
हरवले घरपण
सुंदर बनवलेले
फुटून गेले दर्पण.

अंगद श्रीपती भुरे, लातूर

आसमंत काव्यप्रेमींचे

प्रातिनिधिक कवितासंग्रह

काव्यप्रेमी शिक्षक मंच

ISBN : 978-81-937270-3-4

संपादक

मा. प्रा. सत्येंद्र राऊत

© सर्व हक्क सुरक्षित

प्रकाशक

रत्नप्रिया प्रकाशन, सोलापूर

संवाद क्र. : ७३९७८१३२३६

इमेल - ratnapriyapublications@gmail.com

मुखपृष्ठ व अक्षरजुळणी

प्रदीप शं. कोडगीमठ

मुद्रण

सचिन ऑफसेट, सोलापूर

प्रथम आवृत्ती

मे २०१८

मूल्य

रूपये ३००/-

B

* सदर प्रातिनिधिक कवितासंग्रहात प्रकाशित सर्व कवितांशी संपादक / प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.
* प्रत्येक कवी स्वतः जबाबदार राहील.

अनुक्रमणिका

२१३) रेषेचा अभंग	राज भिंगारे, सिंधुदुर्ग
२१४) शब्द	सौ. आशा पाटील, सोलापूर
२१५) स्वतंत्र माझ्या भारत देशा	दीपक सपकाळ, यवतमाळ
२१६) वेगवेगळ्या रंगात	कालिदास चवडेकर, सोलापूर
२१७) जयंती राजाची	भाऊसाहेब कोळेकर, उस्मानाबाद
२१८) झाडं	संदिप वाघोले, पुणे
२१९) मला समजू नको....	नितीन वाळ्के, लातूर
२२०) शिवराय	सौ. सुअंता तांबे, उस्मानाबाद
२२१) गेले ते दिन गेले हो !	राष्ट्रपाल सावंत, रत्नागिरी
२२२) नारी	विशाल कन्हेरकर, अमरावती
२२३) पालावरची शाळा	नवनाथ वाघमारे, लातूर
२२४) अनुपम्य प्रेम	रामदास देशमुख, वाशिम
२२५) माप	पी. नंदकिशोर, आकोला
२२६) जीवन जगताना	दयानंद बिराजदार, लातूर
२२७) ''शूर जननीचा वीरपूत्र तू ...''	अख्तर शेख, लातूर
२२८) अस्तित्व	गणेश तोडकर, लातूर
२२९) मुलगी वाचवा	कृष्णा तपोने, जळगाव
२३०) शब्द	श्री. राजेंद्र चौधरी, बोरीवली
२३१) मला माणूस व्हायचय	श्रीधर नांदवटे, बीड
२३२) 'जा सांग त्या देवाला ...'	संतोष वसंत तावडे, शहापूर
२३३) झलक	अंगद श्रीपती भुरे.
२३४) भविष्य अंधारात माझं	श्री. सूर्यवंशी जी.बी., औरंगाबाद
२३५) आठवण माझी आजही ताजी ...	हरिश्चंद्र शंकरराव गायकवाड
२३६) सोबती	प्रा. सत्येंद्र राऊत, अणदूर
२३७) नाटकी आस्था	आनंद घोडके, सोलापूर
२३८) आयुष्याचं एक तप	सौ. ज्योत्स्ना घोडके, सोलापूर

झलक

झलक म्हणून,
घेतला की हो एकच गुटका
पर काय करणार
चांगलाच लागला की हो तिचा चटका

जरा काई वाईट झाल,
लगेच तिचच ध्यान आलं
थोडी-थोडी म्हणून घोट-घोट घ्यावं
नको असता वाटत की हो प्यावं

जिच्या विना मुश्किल झाल हे जीणं
आता मातोर तिच्यासाठी वाढल की हो लई देणं

झलक म्हणून, जिला थोडीशीच चाखली
तीच ती हो दारूची बाटली
जवळ घेताच प्रियशी वाटली

मनी केलं तिन पक्कच घर
हळूच केला हल्ला संसारावर
तिचीच नशा आता रात्र-प्रहर

झलक म्हणून, दररोज न चुकता प्यायचं
तिच्या नशेत बेधुंद व्हायचं
माणूस असून पिदाडा म्हणून जगायचं

झलक म्हणून, जिला पाहिल पीऊन
त्याच त्या दारूने संसार नेला वाहून

झलक म्हणून, घेतला की हो एकच गुटका
तिनच दिला की हो मृत्यूचा झटका

द श्रीपती भुरे.